

1. МАЪРУЗА МАТНИ

26-мавзу: Суғурта

26.1. Суғуртанинг иқтисодий моҳияти

Суғурта фуқаролар ва корхоналарнинг мулкӣ ва шахсий номулкий манфаатларини ҳимоя этувчи самарали восита сифатида инсоният тараққиётининг барча босқичларида мавжуд бўлган. Бизгача етиб келган манбаларга қараганда, дастлабки суғурта шартномалари бундан VI-VII аср муқаддам Византия ерларида пайдо бўлган. Баъзи олимлар, хусусан, проф. Ҳ.Р. Собиров суғуртанинг вужудга келиши билан боғлиқ муаммога ўз муносабатини билдириб шундай деб ёзади: “Суғурта тушунчаси пул ва кредит тушунчаларидан олдин шакллана бошлаган. Дастлабки жамоа тузуми даврида ҳар бир оила ҳаёт учун энг зарур озиқ-овқат захираларини ғамлаш заруриятини тушуна бошлаганда, захиралар етарли бўлмаса ёки бирор ҳодиса туфайли кўшимча моддий неъматларга эҳтиёж сезилса, кўшнилардан қарз олинган, бузилган иморатлар ҳашар йўли билан тикланган”¹. Тўғри, суғурта ҳимоя воситаси сифатида пул ва кредит тушунчаларидан олдин пайдо бўлиши мумкин. Суғурта захиралари натура шаклида шаклланган. Бу анча қийинчиликларни келтириб чиқарган. Чунки, захираларни натура шаклида жамғариш уларни узоқ муддат сақлаш имкониятини бермаган. Товар-пул муносабатларининг пайдо бўлиши суғурта захираларини пул кўринишида шакллантиришга замин яратган.

Маълумки, пулнинг асосий функцияларидан бири тўлов вазифасини бажаришидир. Пулнинг пайдо бўлиши муносабати билан суғурта захирасига йиғиладиган суғурта мукофотлари пул кўринишида тўланадиган бўлган. Ҳозирги кунда суғурта захираларини фақат пул кўринишида шакллантирилиши қонунда белгилаб қўйилган. Суғурта мукофотлари ҳам пул кўринишида тўланади.

Суғурта мустақил иқтисодий категория сифатида пул муносабатлари тизимида муҳим ўрин тутаяди. У молия, кредит каби иқтисодий категориялар билан чамбарчас боғлиқдир. Молия ялпи ички маҳсулотни тақсимлаш ва қайта тақсимлаш натижасида вужудга келадиган мақсадли пул фондларининг шаклланиши ва улардан фойдаланиш билан боғлиқ пул муносабатларини ифодаласа, кредит аҳоли, корхона ва ташкилотлар ихтиёридаги вақтинча бўш турган маблағларни жалб этиш ва ундан фойдаланиш билан боғлиқ пул муносабатлари йиғиндисидир. Суғурта олдиндан кўриб бўлмайдиган табиий ва бошқа ҳодисалар рўй бериши натижасида кўриладиган зарарларни қоплаш билан боғлиқ мақсадли пул фондларини шаклланиши ва ундан фойдаланиш бўйича пул муносабатлари йиғиндисидир.

Илмий ва иқтисодий адабиётларда суғуртанинг иқтисодий моҳиятини ёритишда турлича ёндашувлар мавжудлигини кўриш мумкин. Масалан,

¹ Собиров Ҳ.Р. Ўзбекистон суғурта тарихидан. – “Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси” журнали, 2000 йил №10, 57-б.

проф. Собиров Ҳ.Р тушунчасига қуйидагича таъриф беради: “кўпчилик адабиётларда суғурта сўзи хавф-хатар, даҳшат, ваҳима маъносида ишлатилади, чунки кўрсатилган табиий офатлар ва бахтсиз ҳодисалар натижасида жамият ҳаётига моддий зарар етказилади. Лекин суғурта деганда ана шу руҳий ҳолатлар эмас, балки булар орасида вужудга келган ва пайдо бўлиши мумкин бўлган фавқулодда зарарлар ва уларни кучини қирқишга қаратилган тадбирлар, зарар натижасида вужудга келган камомаднинг ўрнини тўлдириш, бу йўналишда юзага келадиган суғурталовчи ташкилотлар ва суғурталанувчилар ўртасидаги муносабатлар кўзда тутилади”². Фикримизча, бу ерда келтирилган таъриф суғуртанинг иқтисодий моҳиятини тўлиқ очиқ беролмайди. Бунинг устига профессор Собиров Ҳ.Р томонидан юқорида берилган таъриф узундан-узок бўлиб, суғуртанинг моҳиятини тезда илғаб олишни қийинлаштиради. 2002 йилнинг 5 апрелида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси қабул қилган “Суғурта фаолияти тўғрисида” ги қонуннинг 3-моддасида шундай дейилади: “Суғурта деганда юридик ёки жисмоний шахслар тўлайдиган суғурта мукофотларидан шакллантириладиган пул фондлари ҳисобидан муайян воқеа (суғурта ҳодисаси) юз берганда ушбу шахсларга суғурта шартномасига мувофиқ суғурта товонини (суғурта пулини) тўлаш йўли билан уларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш тушунилади”³. Суғурта тушунчасига берилган бу таъриф россиялик иқтисодчи, профессор Б.Ю.Сербиновский берган таърифта яқиндир: “суғурта юридик ва жисмоний шахслар тўлайдиган суғурта бадаллари (мукофотлари)дан шаклландиган пул фондлари ҳисобидан муайян воқеа (суғурта ҳодисаси) рўй берганда ушбу шахсларнинг мулкӣ манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича муносабатлар тизимидир”⁴. Аммо шуни ёддан чиқармаслик зарурки, суғурта нафақат юридик ёки жисмоний шахсларнинг мулкӣ манфаатларини ҳимоя этувчи восита, балки жисмоний шахсларнинг ҳаётига, соғлиғига бахтсиз ҳодисалар содир бўлиши натижасида шикаст етказилганда, уларга суғурта суммаларини бериш йўли билан ҳимоя этувчи воситадир. Шу боис, профессор Сербиновский Б.Ю берган таърифни ҳам тўлиқ деб бўлмайди. Яна бир иқтисодчи олима Н.В.Бендина суғуртанинг иқтисодий моҳиятини очиқ бериш мақсадида қуйидагиларни таъкидлайди: “юридик ва жисмоний шахслар зарар кўрганда кўрилган зарарни кўпчилик шахслар ўртасида тақсимлаш орқали уни қоплаш усулидир”⁵. Ушбу олиманинг фикри эътиборни ўзига тортишини эътироф этиш жоиз. Дарҳақиқат, суғурта фонди кўпчилик жисмоний ва юридик шахсларнинг тўлайдиган суғурта мукофотлари ҳисобига шаклланиб, ушбу фондни шакллантиришда иштирок этган шахсларнинг мулкӣ манфаатларига табиий ҳодисалар натижасида зарар етганда, ушбу фонддан суғурта қопламаси берилади. Яна бир марта таъкидлаш лозимки, у фақат шу фондни ташкил этишда

² Собиров Ҳ.Р. Суғурта: 100 савол ва жавоб.-Т.: “Мехнат” нашриёти, 1998 йил. 8-9-бетлар.

³ “Суғурта фаолияти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонуни.-“Халқ сўзи” газетаси, 2002 йил, 28 май.

⁴ Сербиновский Б.Ю. Страховое дело. – М. “Феникс”, 2000 г. с.7.

⁵ Бендина Н.В. Страхование. – М.: “Приор”, 2000 г. с. 3.

катнашган шахсларгагина берилади. Яъни, бир шахс кўрган зарар кўпчилик ўртасида тақсимланади. Шу маънода, Н.В.Бендина томонидан берилган таъриф суғуртанинг иқтисодий моҳиятини қисман ёритиб бера олади. Бунга ўхшаш таърифларни кўплаб келтириш мумкин. Суғуртанинг иқтисодий моҳиятини теран англаш учун суғуртани иқтисодий категория сифатидаги фундаментал принципларини билиш муҳим аҳамиятга эга. Суғурта иқтисодий категория сифатида қуйидаги принципларга асосланади:

а) суғурта рискининг мавжудлиги. Риск бўлмаса, суғурталашга ҳожат қолмайди. Риск – суғуртавий пул муносабатларининг асосини ташкил этади. Хўжалик юритувчи субъектларнинг ва фуқароларнинг ҳаётига турли рисклар доимо таъсир кўрсатиб турадики, бу ўз навбатида ушбу рискларни рўй бериши натижасида юзага келадиган, эҳтимол тутилган зарарлардан ҳимояланиш заруриятини келтириб чиқаради. Рискларнинг юз бериши тасодифийлик характери-га эга ва у инсон онгига боғлиқ бўлмайди.

б) суғурта муносабатларининг қайта тақсимлаш характери-га эгаллиги. Гап шундаки, суғуртанинг иқтисодий категорияси ёрдамида корхоналар ва аҳоли даромадларининг бир қисми қайта тақсимланади. Молия категориясидан фарқли ўлароқ, суғурта ялпи ички маҳсулотни бирламчи тақсимланишида иштирок этмайди, балки иккиламчи тақсимланишида иштирок этади. Корхоналар ва аҳоли даромадлари бир қисмини қайта тақсимланиши натижасида қатъий мақсадли йўналишда фойдаланиладиган суғурта фонди шаклланади. Бу хусусият суғуртани молия категорияси тушунчасига мос келишини билдиради.

в) зарарларни муайян макон ва замонда тақсимланиши. Зарарларни худудлараро тақсимлаш объектларни суғуртага олиш етарли даражада қамраб олинганда рўй беради. Зарарларни маълум бир вақтда тақсимлаш суғурта ҳодисаларнинг нотекис содир бўлиши билан изоҳланади. Ҳақиқатан ҳам бир пайтда барча объектларни ўз ичига қамраб олган суғурта ҳодисаси юз бериши амри маҳол. Тажрибанинг кўрсатишича, суғурта ҳодисалари муайян бир даврда рўй бермаслиги, аммо бошқа йили рўй бериши мумкин. Шунинг учун, суғурта ташкилотлари ўз зиммаларига олинган мажбуриятларни бажариш мақсадида етарли миқдорда суғурта фондига эга бўлиши даркор.

г) суғурта мукофотларининг қайтарилиш характери-га эгаллиги. Суғурта мукофотлари ҳисобидан шаклланган суғурта фондидаги маблағлар фақат суғурта ҳодисаси рўй берганда суғурталанувчига қайтарилиб берилади. Суғуртанинг иқтисодий моҳиятини англаувчи бу принцип суғуртани иқтисодий категория сифатида кредит тушунчасига яқинлаштиради. Кредитнинг асосий принципларидан бири ажратилган кредитларнинг ўз вақтида банкка қайтарилишидир.

Юқорида баён этилган принциплар жамламаси суғуртанинг иқтисодий категория сифатидаги моҳиятини очиб беради.

Суғуртанинг иқтисодий табиати унинг функцияларида ўз аксини топади. Молия, кредит каби иқтисодий категориялар билан бир қаторда суғурта ҳам бир қатор функцияларни бажаради. Таъкидлаш лозимки, иқтисодий адабиётларда суғуртанинг функциялари бир неча кўринишда талқин этилади. Масалан, профессор В.М.Родионова раҳбарлигида чоп этилган “Финансы”

ўқув қўлланмасида суғурта иккита функцияни бажариши кўрсатиб ўтилган. Бу функциялар ку-йидагилардан иборат: қайта тақсимлаш ва назорат функцияси⁶. Проф. Ҳ.Р.Собиров суғурта куйидаги функцияларни бажаришини қайд этади: “хавф-хатар, огоҳлантириш, инвестиция, омонат, ахборот”⁷.

Кўриниб турибдики, проф.Ҳ.Р.Собиров суғуртанинг 5 та функцияга эгаллигини қайд этади. Лекин бу фикрга тўлиқ қўшилиш қийин. Чунки, бу функцияларнинг баъзилари тегишли баҳс-мунозарани талаб этади. Хусусан, суғуртанинг инвестиция функцияси. Инвестиция суғурта ташкилотлари учун функция эмас, балки асосий суғурта фаолиятига қўшимча равишда амалга ошириладиган фаолиятдир. Инвестициясиз ҳам суғурта ташкилотлари фаолият кўрсатишлари мумкин. Аммо, суғурта ташкилотлари вақтинча бўш турган маблағларини инвестиция қилиш орқали қўшимча даромад олади. Функция доимийлик характериға эга ва у ўзгармасдир. Собик совет ҳокимияти даврида давлат суғурта органларининг маблағлари инвестиция қилинмас эди. Бозор муносабатларига ўтиш туфайли суғурта ташкилотларида инвестиция фаолияти билан шуғулланишга имконият туғилди. Шунинг учун инвестицияни суғуртанинг функцияси бўла олмайди, деб тасдиқлаш мумкин.

Айни шундай фикрларни ахборот функцияси ҳақида ҳам гапириш ўринлидир. Суғурталанувчиларга суғурта ташкилотлари ҳақида маълумот бериш бу суғуртанинг ахборот функцияси мавжудлигини англамайди. Суғурта ташкилотларининг тижорат сирини кирувчи маълумотлари умуман ахборот сифатида берилмайди. Суғуртага ахборот функцияси хослиги унчалик ҳам ўз исботини топмаган.

Суғурта куйидаги функцияларни бажаради:

- суғурта фондини ташкил этиш билан боғлиқ функция.
- суғурта фондидан фойдаланиш билан боғлиқ функция.
- назорат функцияси.

Юқорида қайд этилган функциялар суғурта фаолиятида доимий ҳисобланади ва ҳар қандай шароитда ўзгармасдир. Суғурта фаолиятини амалга ошириш учун, албатта, суғурта ташкилотида етарли миқдорда пул маблағлари фонди бўлиши лозим. Агар, суғурталовчи пул фондини, яъни суғурта фондини ташкил этмаса, унинг молиявий аҳволи мураккаблашиши тайин. Ташкил этилган суғурта фондининг маблағлари қатъий мақсадли характериға эга бўлиб, суғурта ҳодисалари рўй берганда қоплама бериш учунгина ишлатилади. Суғурта фондининг маблағларини махсус ваколатли давлат органи белгилаган тартибда ва шартларда инвестиция қилишдан ташқари бошқа мақсадларда ишлатиш ман этилади. Суғурта фонди маблағлари давлат томонидан олиб қўйилиши ва солиққа тортилиши мумкин эмас.

Суғурта ихтиёрий ва мажбурий шаклларда амалга оширилади. Ихтиёрий суғурта турлари бўйича хизматлар жисмоний ва юридик шахсларга, уларнинг розилиги билан кўрсатилади. Ихтиёрий суғурта турларига юридик ва жисмоний шахсларнинг мол-мулки суғуртаси, транспорт воситалари

⁶ Финансы. Учебник. Под ред. проф. Родионовой В.М. – М.: “Финансы и статистика”, 1992. с.179.

⁷ Собиров Ҳ.Р. Суғурта: 100 савол ва жавоб. – Т.: “Меҳнат”, 1998 йил. 16-бет.

суғуртаси, ҳаёт суғуртаси, молиявий ва тадбиркорлик рисклари суғуртасини мисол тариқасида келтириш мумкин. Ихтиёрий суғуртадан фарқли равишда мажбурий суғурта қонунчилик ҳужжатларига асосан ўтказилади ва бунда кўрсатилган юридик ҳамда жисмоний шахсларнинг манфаати уларнинг ирода-сидан қатъи назар, мажбурий суғурта қилинади. Масалан, транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлиги суғуртаси мажбурий шаклда амалга оширилади. Бундан ташқари, умумий фойдаланишдаги ҳаво, темир йўл, автомобиль транспортидаги йўловчилар ҳам мажбурий суғурта қилинади. Шу ерда алоҳида таъкидлаш за-рурки, мажбурий суғурта турлари билан бир қаторда мажбурий давлат суғурта турлари ҳам мавжуд. Жумладан, Ички ишлар вазирлиги, Мудофаа вазирлиги, Миллий хавфсизлик хизмати, Фавқулодда вазиятлар вазирлиги, Давлат божхона қўмитаси ҳарбий хизматчилари бахтсиз ҳодисалардан суғурта қилинадилар. Шунингдек, Давлат солиқ органлари ходимлари ҳам мажбурий давлат суғуртасига олинади. Мажбурий давлат суғуртаси бўйича суғурта хизмат ҳақлари – суғурта мукофотлари Давлат бюджети маблағлари ҳисобидан амалга оширилади.

Суғуртанинг иқтисодий моҳияти ҳақида фикр юритар эканмиз, суғуртанинг мақсад ва вазифалари мустақиллик йилларида том маънода ўзгарганлигини таъкидлаш жоиз. 2008 йилнинг 1 январь ҳолатига Ўзбекистонда 26 та суғурта ташкилоти фаолият кўрсатапти. Эътироф этиш жоизки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002 йил 31 январдаги “Суғурта бозорини янада эркинлаштириш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармониға муво-фик, мулк шаклидан қатъи назар, ҳамма суғурта ташкилотлари, 2002 йилнинг 1 февралидан бошлаб 3 йил муддатға даромад (фойда) солиғини тўлашдан озод этилди⁸. Фармонда кўрсатилганидек, солиққа тортишдан бўшаб қолган пул маблағлари биринчи навбатда суғурта ташкилотларини моддий-техника базасини мустаҳкамлашға сарфланган. Шунингдек, ушбу пул маблағлари минтақаларда суғурта агентликлари тармоқларини кенгайтиришға, кадрларни тайёрлаш ва малакасини оширишға йўналтирилган. Шундай йул тутилиши мамлакат суғурта бозорининг ривожланишиға катта имкониятлар яратди.

26.2. Суғуртанинг ривожланиш босқичлари

Суғурта кишилик жамиятининг турли босқичларида мавжуд бўлган ва узок тарихға эға. Суғурта инсоният ва унинг мол-мулкини ишончли ҳимоялашнинг муҳим воситаси сифатида ўз ривожланиш тарихида икки босқични бошидан кечирган.

1. Тижоратға асосланмаган суғурта.
2. Тижоратға асосланган суғурта.

⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Суғурта бозорини янада эркинлаштириш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони. – “Халқ сўзи” газетаси, 2002 йил 1 февраль.

Тижоратга асосланмаган суғурта ибтидоий жамоа, қулдорлик ва феодал жамиятларига хос бўлиб, унда суғурталовчилар иттифоқи ўз олдига фойда олишни мақсад қилиб қўйишмаган.

Ибтидоий жамоа тузумида қабила шаклида турмуш кечирган инсонлар қурғоқчилик ва бошқа табиий офатлардан сақланиш учун озиқ-овқат, сув захираларини шакллан-тирганлар. Кейинчалик, қўл меҳнатининг такомиллашиши ва ишлаб чиқариш жараёнида асбоб-ускуналардан фойдаланиш (техник, ижтимоий хавф-хатарлар) ва аста-секинлик билан табиий бойликларни саноат усулида ўзлаштирилиши қўшимча хавф-хатарларни: ишлаб чиқариш, техник омиллар-ни пайдо бўлишига олиб келди.

Дастлаб, инсонлар турли табиий офатлар ва бошқа олдиндан кўриб бўлмайдиган ҳодисалар рўй беришини олдини олиш мақсадида худоларга сиғинишган. Стихияли ҳодисаларнинг рўй бериши, бу табиий ҳол эканлигини англаган инсонлар қулдорлик давридаёқ, ёнғин, қурғоқчиликдан сақланиш учун натура шаклидаги суғурта фондларини ташкил этишган.

Тарихий ҳужжатларга кўра, нотижорат суғуртанинг дастлабки шакллари, эрамиздан 2000 йил олдин Вавилон подшоҳи Хаммурапи қонунларида, шунингдек, Форс кўрфази, Қадимги Греция ва Миср, Қадимги Римдаги савдогарларнинг ўзаро тузган битимларида ўз аксини топган. Бу битим шартларига мувофиқ, умумий қарвон сафида савдо қилувчи савдогарлардан бирортаси стихияли ҳодисалар ёки қа-роқчилар ҳужуми оқибатида зарар кўрса, бу зарарлар бошқа савдогарлар томонидан қопланиши белгиланган. Бу даврларда махсус суғурта ташкилотлари бўлмаган ва суғурта бадаллари тўланмаган.

Ижтимоий-иқтисодий ривожланиш натижасида суғуртанинг мазмуни такомиллашиб, унинг янги турлари пайдо бўлган. Хусусан, Қадимги Римда касбий (савдогарлар, ҳунармандлар, ҳарбийлар) ва диний белгиларга кўра, ўз уставларига эга бўлган коллегия, иттифоқлар бўлган. Коллегия ёки иттифоқ аъзолари суғурта бадалларини тўлашган ҳамда Уставда қайд этилган шартларда кўрилган зарарни қоплаш учун қопламалар олиш ҳуқуқига эга бўлган. Қадимги Римда эрамиздан 133 йил олдин Ланувийлар коллегияси ташкил топ-ган ва фаолият юритган.

Ланувийлар Уставига мувофиқ, унга аъзо бўладиган шахслар 100 систерн миқдорида кириш бадалини тўлашган. Ойлик бадал суммаси – 5 ассани ташкил этган. Мабодо, коллегия аъзоси вафот этса, унинг меросхўрига 300 систерн ажратилган. Агар, коллегия аъзоси ўзини-ўзи ўлдирса ёки вафот этиш арафасида ойлик бадаллар тўлаш муддати 6-10 ой чўзилган бўлса, бундай ҳолатда унинг меросхўрларига суғурта суммаси тўланмаган.

Қадимги Римда нотижорат суғуртанинг ривожланганлигига яна бир мисол келтириш мумкин. Ҳарбий коллегияга аъзо бўлган шахслар кассага 750 динарий (1 динарий 4 систерн) тўлашган. Бу бадал бир маротаба тўлиқ тўланмасдан, ой-ой тўланишига рухсат этилган. Тўланган бадал эвазига, коллегия аъзоси хизмат юзасидан кўтарилса, унга 500 динарий; бошқа легионга ўтказилганда 500 динарий; вафот этса, унинг меросхўрига 500 динарий тўланган.

X-XIII асрларда суғурта гильдия ва цехлар томонидан амалга оширила бошланди. Масалан, X асрда Англияда гильдия аъзоларига тегишли ўғирланган ҳайвонларни қоплаш учун англосаксония Гильдияси ташкил этилган. XI асрда Данияда гильдия аъзолари, улардан қайси бири кема авариясига учраса ёки асирга тушса, унга умумий касса ҳисобидан зарар қопланган ёки асирдан қутқариш учун сотиб олинган. Кейинчалик гильдия суғуртаси ҳимоя қилувчи ва касбий гильдияларга бўлинишган. Ҳимоя қилувчи гильдиялар ўз аъзоларининг мол-мулкини турли хавф-хатарлардан ҳимоя қилишган.

Ҳунармандчилик билан шуғулланувчи шахслар цехларга бирлашишган. Цех ўз аъзоларига бахтсиз ҳодисалар рўй берганда, қарилик туфайли меҳнат қобилиятини йўқотганда ва вафот этганда ёрдам кўрсатган. Цех ҳалок бўлган аъзосининг оиласини боқиш мажбуриятини олган.

Нотижорат шаклдаги суғурта Қадимги Русда ҳам мавжуд бўлган. Жумладан, агар округ ҳудудида ўлим ҳодисаси рўй бериб, қотил аниқланмаса: князлик эркаги учун - 80 гривен (1 гривен - 409,536 гр. оғирликка эга кумуш қўйилмаси), оддий фуқаро учун эса - 40 гривен қоплама тўланган.

1. Европада тижорат суғуртаси пайдо бўлишининг биринчи босқичлари (XV-XVI аср охири).

2. Тижорат суғуртаси ривожланишининг иккинчи босқичи (XVI аср охири - XX аср охири).

3. Тижорат суғуртасининг учинчи босқичи (XX асрнинг охири - XX асрнинг ўрталари).

Тижорат суғуртаси пайдо бўлишининг биринчи босқичида суғурта хизмати олди-сотди объектига айланди; иккинчидан, суғурта фаолияти шаклланаётган бозор хўжалигининг муҳим тармоғига айланди; учинчидан, суғурта битимлари шартнома асосида тузиладиган бўлди.

XV асрда Италияда, суғурта операцияларини амалга ошириш орқали фойда олиш, денгиз орқали юк ташиш амалиётида жорий этилган. Ўша даврда Ўрта ер денгизи орқали юкларни ташишда Италия устун мавқега эга бўлган. Денгиз суғуртаси ривожланганлигини, 1393 йилда биргина нотариус орқали бир ҳафтада 80 та суғурта шартномаси тузилганлиги билан тушунтириш мумкин.

Бу даврларда денгиз суғуртаси Испания ва Португалияда ҳам тараққий эта бошлаган. Биринчи суғурта полиси 1347 йилда Барселонада берилган. 1468 йилда денгиз суғуртаси бўйича Венеция кодекси яратилади.

Кейинчалик, XVI асрга келиб денгиз суғуртаси бўйича хизмат кўрсатиш Англияга кўчади. 1601 йилда бу ерда денгиз суғуртасида юзага келадиган низоларни кўриб чиқадиган судлар ташкил этилган. XVI асрда саноат ишлаб чиқаришининг мануфактура шакли ўз ўрнини фабрика шаклига берди. Бу, ўз навбатида, суғурта янада ри-вожланиши учун катта имкониятлар яратди.

Тижорат суғуртаси шаклланишининг иккинчи босқичида мулк суғуртасининг бир шакли сифатида денгиз суғуртаси асосий тур сифатида ўз мавқеини сақлаб қолди.

Денгиз суғуртаси бўйича дастлабки жамият 1668 йилда Францияда ташкил этилган. XVI аср охирларида Лондонда хусусий суғурталовчиларнинг уюшмаси ташкил этилган. 1871 йилгача ушбу уюшма “Лондон ллойди” номи билан фаолият кўрсатиб келган. Германиядаги дастлабки суғурта жамиятлари 1765 йилда Гамбург ва Берлинда тузилган.

Денгиз суғуртасини пайдо бўлиши ва ривожланишига стихияли ходисалар, қурғоқчилик таъсир кўрсатган бўлса, Европа мамлакатларидаги урбанизация мулк суғуртасининг бошқа турларини вужудга келишига олиб келган. 1666 йилда Лондонда катта ёнғин бўлган ва натижада 70,0 минг киши ҳалок бўлган. Бу Европада ёнғиндан суғурталашни пайдо бўлишига шароит яратган. Англияда кўплаб ёнғиндан суғурталаш билан шуғулланувчи жамиятлар барпо этилган.

Германияда дастлабки ёнғиндан суғурталаш бўйича акциядорлик суғурта жамияти 1812 йилда тузилган.

Ҳаётнинг суғуртаси бўйича биринчи суғурта жамияти “Экви-тебл” номи билан 1762 йилда ташкил этилган. 1830 йилга келиб, Англияда ҳаёт суғуртаси бўйича 35 та йирик жамиятлар фаолият кўрсатган. Ҳаётни суғурталаш бўйича дастлабки акциядорлик суғурта жамиятлари 1787 йилда Францияда ташкил этилган. Германияда эса 1806 йилга келиб, ҳаёт суғуртаси бўйича акциядорлик жамияти тузилган.

XVI аср охири ва XX асрнинг бошларига келиб саноат ишлаб чиқарилишининг ривожланиши мулкий ва шахсий суғуртанинг тараққий этишини анча тезлаштирди. XX аср охирларида саноат соҳасидаги туб ўзгаришлар, хусусан, ишлаб чиқаришда илмий-техника ютуқларидан, электр энергиясидан кенг фойдаланиш технологик характердаги рискларни келтириб чиқарди.

1776 йили Россияда Давлат банки ҳузурида суғурта экспедицияси ташкил этилган.

1800 йилда Император фармони билан кема ва товарларни суғурталаш бўйича суғурта жамияти ташкил этилди, бироқ унинг мижозлари бўлмаганлиги учун тугатилган. Бу суғурта жамиятини қўллаб-қувватлаш учун Россия ҳукумати унга энг асосий губерналарда суғурта ишини мутлақ амалга ошириш учун 20 йил муддатга ҳуқуқ берган.

1835 йилда иккинчи-ёнғиндан суғурталаш бўйича жамият тузилган. 1890-1900 йилларга келиб, ўзаро суғурталаш бўйича шаҳар жамиятлари бўлган ва ривожланган. 1909 йилда маркази Петербург шаҳрида бўлган ўзаро суғурталаш жамиятларининг Россия иттифоқи ташкил этилиб, 1914 йилда унинг таркибида 300 га яқин суғурта ташкилоти бўлган. 1894 йилда Россия Ички ишлар вазирлигига суғурта жамиятлари устидан назорат олиб бориш юклатилади. 1917 йилга қадар, Россияда суғурта иши рақобатга асосланган ҳолда ри-вожланишнинг юқори даражасига эришган эди.

Инсоният тараққиётининг дастлабки босқичларида ҳам суғурта тушунчаси билан боғлиқ муносабатларнинг мавжуд бўлганлиги тарихдан бизга маълум. Ибтидоий жамоа тузумида уруғ ва қабила шаклида ҳаёт кечирган шахслар олдиндан кўриб бўлмайдиган ҳар хил ходисалардан

сақланиш мақсадида озиқ-овқат захираларини яратганлар. Айримлар эса, содир бўлган сув тошқинлари ва қурғоқчилик каби нохуш ҳодисаларни худонинг қарғиши деб қабул қилганлар. Нима бўлганда ҳам, ўша даврларда кутилмаган ва бехосдан бўладиган, бир сўз билан айтганда, инсон иродасига боғлиқ бўлмаган вақеа-ҳодисалар рўй берганда кўриладиган зарарларни қоплаш учун захираларни ташкил этганликлари, шубҳасиз.

Инсоният цивилизацияси бошланган даврдан то бугунги кунгача бир неча минг йиллар ўтди. Аммо, суғуртанинг фундаментал, илмий асосланган принципларидан бири бўлган турли ҳодисалар рўй бериши натижасида кўрилган зарарларни қоплаш мақсадида захираларнинг шакллантирилиши бугунги кунда ҳам сақланиб қолган. Бу, ўз навбатида, бизга суғурта муносабатлари кўп минг йиллик тарихга эга деб таъкидлашимиз учун асос бўлади.

Кўпчилик мутахассислар, жумладан мана шу соҳага яқин баъзи мутахассисларимиз суғуртани ҳимоя воситаси сифатида тушунишади. Ҳақиқатан ҳам шундайми? Суғуртани, фақат фалокат юз бериши натижасида кўрилган зарарни қоплаш нуқтаи назаридан ҳимоя воситаси деб талқин этиш унчалик ҳам тўғри эмас. Бунинг боиси, суғурта хоҳ у корхона, ташкилот бўладими ёки фуқароларми, ҳамма учун ҳимоя воситаси бўла олмайди. Демак, кимлар суғурта ҳимоясида бўлиши мумкин? Фақат шундай юридик ёки жисмоний шахслар суғурта ҳимоясига олиниши мумкинки, улар албатта, суғурта захирасини ташкил этишда иштирок этган бўлиши лозим. Соддароқ қилиб айтганда, фуқаро ёки корхоналар маълум бир ҳақ эвазига суғурта хизматини сотиб оладилар. Улар тўлаган ҳақнинг бир қисми суғурта фаолиятини амалга оширувчи маҳсул ташкилот – суғурта ташкилоти барпо этадиган захира фондида сақланади. Олдиндан кўриб бўлмайдиган ҳодисалар рўй бериши натижасида кўрилган зиён, шубҳасиз, унинг иштирокида шаклланган суғурта захира фонди ҳисобидан қопланади. Кўриниб турибдики, суғурта ҳимоясига фақат суғурта ташкилоти хизматини сотиб олган шахсларгина муяссар бўлишлари мумкин. Кимки, у юридик ёки жисмоний шахс бўлишидан қатъи назар, суғурта ташкилоти хизмати учун ҳақ тўламаса, яъни суғурта полисини сотиб олмаса, ўз-ўзидан уларга кўрилган зарарларни қоплаш учун маблағ берилмайди.

Суғурта ўзи нима деган саволга жавобан таъкидлаш жоизки, кутилмаган нохуш ҳодисалар рўй бериши натижасида кўрилган зарарни қоплаш учун мақсадли пул захираларини шакллантирилиши ва улардан фойдаланиш билан боғлиқ иқтисодий муносабатларга суғурта дейилади. Лекин, айтиш керакки айрим суғурта ҳодисаларини рўй бериши олдиндан маълум бўлади. Масалан, фуқароларнинг ҳаётини суғурта қилишда унинг маълум бир ёшга етиши суғурта ҳодисаси сифатида баҳоланади.

Иқтисоди таракқий этган давлатларда суғурта кундалик ҳаётнинг ажралмас бир бўлагига айланганлигини алоҳида қайд этиш лозим. Бугунги кунда АҚШ, Япония ва Европа Иттифоқи давлатларида кўпчилик фуқаролар фақат ўз ҳаётларинигина эмас, балки бутун мол-мулкани, фарзандларини

тўлиқ суғурталагани айни ҳақиқатдир. Бу бежиз эмас, албатта. Улар суғуртани «тинч ҳаёт кечириш учун тўлов» деб талқин этишади.

Суғурта ривожланган давлатлар иқтисодиётида муҳим ўрин тутишини кўйидаги рақамлардан ҳам англаб олиш мумкин. Япония ялпи ички маҳсулотида суғурта хизматларининг ҳажми қарийб 12 фоизни ташкил этади. Кунчиқар мамлакат аҳолисининг ярмидан кўпи ўз ҳаётларини суғурта қилишган.

Суғурта мустақиллик йилларида Ўзбекистонда янги босқичга кўтарилди. Агар, ўша собиқ совет даврида мамлакат ичкарисисидаги барча суғурта ишлари фақат «Госстрах» деб аталмиш давлат суғурта органлари томонидан амалга оширилган бўлса, бугунги суғурта бозорида 23 та суғурта ташкилоти 150 дан ортиқ суғурта хизматларини кўрсатишмоқда.

Биринчидан, биз ўз мол-мулкимизни суғурталасак, мабодо суғурталанган мол-мулк бирор олдиндан кўриб бўлмайдиган ҳодисаларни юз бериши натижасида шикастланса, кўрилган зарар миқдори суғурта ташкилоти томонидан қопланади. Демак, ўз мол-мулкни суғурта қилдирган шахс суғурта ташкилоти тўлаган суғурта қопламаси эвазига йўқотилган моддий бойликлар қийматини тиклайди. Агар, суғурталовчи тегишли суғурта қопламасини бермаганида, эҳтимол, зарар кўрган шахс ўз мол-мулки қийматини тиклай олмаслиги мумкин эди.

Иккинчидан, суғурталанган шахсга тўланган суғурта қопламалари ва суммалари солиққа тортилмайди. Бу жуда муҳим. Гапнинг очиғи кўпчилик фуқароларимиз, суғуртанинг мана шу хусусиятидан тўлиқ хабардор эмаслар. Амалдаги солиқ қонунчилиги ҳужжатларига мувофиқ, фуқаролар ва корхоналар оладиган даромадлар белгиланган тартибда даромад (фойда) солиғига тортилиши лозим, улар учун берилган имтиёзлар бундан мустасно. Аммо, суғурта ҳодисалари рўй бериши натижасида кўрилган зарарларни қоплаш учун суғурта ташкилотлари томонидан тўланган пул маблағлари фуқаро ёки корхоналарнинг даромади сифатида баҳоланмайди.

Учинчидан, корхона ва ташкилотларнинг ўз мол-мулки ёки бошқа манфаатларини ихтиёрий суғурта қилиш билан боғлиқ харажатлари даромад (фойда) солиғи базасидан чиқарилади. Алоҳида таъкидлаш керакки, 2002 йилнинг бошларига қадар корхона ва ташкилотлар ўз мол-мулкни ихтиёрий суғурта қилиш бўйича тўлаган суғурта мукофотлари солиққа тортиладиган базага киритилар эди. Бу ҳолат уларни ихтиёрий суғуртага бўлган манфаатдорлигини янада па-сайтирар эди. Мамлакатимиздаги мавжуд корхона ва ташкилотларнинг анчагина қисми суғурта ҳимоясига олинмаганлигининг омилларидан бири ҳам ана шунда.

Тўртинчидан, суғурта қилиш йўли билан тўпланган суғурта мукофотларини катта қисми суғурта захираларида сақланади ва у суғурта ташкилотларини иқтисодиётни турли тармоқларини инвестиция ресурслари билан таъминловчи йирик инвесторга айлантиради. Бир сўз билан айтганда, суғурта ҳимоя воситаси бўлиш билан бирга иқтисодиётни барқарор ривожланишини таъминловчи омиллардан ҳамдир.

Юқорида кайд этилганидек, кутилмаган воқеа-ҳодисаларнинг рўй бериши натижасида кўрилган зарарни қоплаш мақсадида инсонлар ўз ҳаётларини бахтсиз ҳодисалардан, корхона ва ташкилотлар эса табиий ҳамда бошқа хавф-хатарларнинг рўй бериш ҳолатларидан суғурта қилишади.

Умуман, суғуртанинг инсоният ҳаётидаги ва иқтисодий ўзгаришларнинг узлуксиз ривожланишини таъминлашдаги аҳамияти беқиёс. Буни эътиборга олиб, мамлакатимизда бозор инфратузилмасининг ушбу бўғинини ривожлантиришга катта эътибор берилляпти. 2002 йилда суғурта соҳасини ривожлантириш юзасидан давлат даражасида бир қатор чора-тадбирлар белгиланди. Хусусан, 2002 йилнинг 31 январида Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Суғурта бозорини янада эркинлаштириш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармонининг эълон қилиниши суғурта тизимини таракқий эттириш йўлида муҳим қадам бўлди. Мазкур Фармонга мувофиқ, мулк шаклидан қатъи назар барча суғурта ташкилотлари 2002 йилнинг 1 февралидан бошлаб уч йил муддатга даромад (фойда) солиғи тўлашдан озод этилди. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Суғурта хизматлари бозорини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида» 2002 йил 27 ноябрда қабул қилган Қарори соҳани ривожлантиришда катта аҳамият касб этди. 2002 йилнинг 5 апрелида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси «Суғурта фаолияти тўғрисида» янги қонун қабул қилди. Бу қонуннинг қабул қилиниши суғурта муносабатларида иштирок этувчи томонларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини қонуний жиҳатдан ҳимоялашга муҳим ҳисса бўлиб кўшилди. Суғурта соҳасини тартибга солувчи қонунчилик ҳужжати нормалари халқаро стандартларга мувофиқлаштирилди. Жумладан, ривожланган чет эл мамлакатларидагидек, бизда ҳам суғурта хизматлари бозори иккига ажратилди: ҳаётни суғурта қилиш билан боғлиқ хизматлар бозори ва умумий суғурта хизматлари бозори. Ҳаётни суғурта қилишга ихтисослашган ташкилотлар умумий суғурта турларини ўтказиш, аксинча, умумий суғурта турларини амалга оширувчи ташкилотлар ҳаётни суғурталаш ҳуқуқига эга бўлмайди. Тўғри, бизда ҳаётни суғурта қилиш, айниқса узок муддатли суғурта турларини ривожлантиришда баъзи муаммолар мавжуд. Бу суғурта турини амалга ошириш учун фуқароларда суғурта ташкилотларига ишонч бўлиши билан бир қаторда етарли миқдорда маблағ ҳам бўлиши зарур. Фақат ҳаёт суғуртаси билан боғлиқ хизматларни кўрсатишда эмас, балки корхона ва ташкилотларнинг мол-мулки ҳамда бошқа ихтиёрий суғурта турларини ўтказишда ҳам муаммолар мавжуд. Бу муаммоларни ҳал этиш суғурта ташкилотлари ва уларнинг салоҳиятли мижозлари бўлмиш кўп минг сонли аҳоли, юридик шахслар раҳбарларининг ўзаро ҳамкорлигига боғлиқ. Жамиятда аҳоли ва корхона ҳамда ташкилот раҳбарларининг суғуртага бўлган муносабатини тубдан ўзгартириш лозим. Бу, ўз навбатида, суғурта ташкилотлари томонидан фаол тушунтириш, тарғибот ишларини олиб боришни тақозо этади.

26.3. Суғуртанинг ҳуқуқий асослари

Жамиятда фуқаролар ва уларнинг жамоаси ўз фаолиятлари жараёнида бир-бирлари билан тегишли ижтимоий муносабатда бўладилар. Ушбу муносабатларни бир қолипга солиш учун уларни тартибга келтириш яъни фуқаролар ва ташкилотларнинг хатти-ҳаракати доирасини белгилаш зарур. Баён этилганлар тўлалигача суғуртага ҳам тааллуқлидир. Суғурта ижтимоий-иқтисодий қонуният си-фатида ҳуқуқий томондан мустаҳкамланишни талаб этади. Суғурта фондини ташкил этиш ва ундан фойдаланиш жараёнида пайдо бўладиган муносабатлар ҳуқуқий тартибга солинади.

Суғурта соҳасида вужудга келадиган ҳуқуқий муносабатлар фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар таркибига киради. Бундай муносабатлар фуқаролик муомаласи иштирокчиларининг ҳуқуқий ҳолатини, мулк ҳуқуқи ва бошқа ашёвий ҳуқуқларнинг, шартнома мажбуриятларини, шунингдек, мулкий ҳамда шахсий номулкий муносабатларни тартибга солади.

Суғурта соҳасидаги фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар қуйидаги йўналишларда намоён бўлади:

- фуқаролар ва суғурта ташкилотлари ўртасида шаклландиган фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар;
- суғурта ташкилотлари ўртасида юзага келадиган ўзаро муносабатлар;
- фуқаролар ва махсус давлат органлари ўртасида пайдо бўладиган фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар;
- суғурта ташкилотлари ва махсус ваколатли давлат органи ўртасида пайдо бўладиган фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар.

Фуқаролар ва суғурта ташкилотлари ўртасида пайдо бўладиган фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар тегишли шартнома қоидаларига асосланади. Бунда бир томондан, суғурта ташкилотининг фуқаро олдида, иккинчи томондан, фуқаронинг суғурта ташкилоти олдидаги бурч ва мажбуриятлари пайдо бўлади. Яъни, тузилган шартномага кўра, фуқаро ўз вақтида суғурта мукофотини тўлаши шарт. Суғурта ҳодисаси рўй берганда эса, суғурта ташкилоти суғурта шартномасида қайд этилган шарт ва муддатларда суғурта қопламаси (суммасини) фуқарога тўлаб бериши лозим. Кўриниб турибдики, шартнома-фуқаролик-ҳуқуқий ҳужжат сифатида тарафларнинг ўзаро муносабатини ҳуқуқий тартибга соляпти.

Суғурта ташкилотларининг бир-бирлари ўртасида пайдо бўладиган фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлари суғурта пули ва қайта суғурта қилиш билан боғлиқ тузилган шартномалар доирасида шаклланади. Амалдаги қонун ҳужжатларига кўра, суғурта ташкилоти молиявий барқарорликни, бинобарин, суғурталанувчилар олдида ўз мажбуриятини бажаришни таъминлаш мақсадида суғурта пулида иштирок этиши ёхуд бошқа суғурта ташкилотлари ёки ихтисослашган қайта суғурта ташкилотлари билан шартномавий муносабатларга кириши мумкин. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 959-моддасида «суғурта шартномаси бўйича суғурталовчи ўз зиммасига олган суғурта товонини ёки суғурта пулини тўлаш хавфи унинг томонидан тўлиқ ёки қисман бошқа суғурталовчида (суғурталовчиларда) у билан тузилган қайта суғурта қилиш шартномаси бўйича суғурталаниши мумкин» деб алоҳида қайд этилган.

Қайта суғурта қилиш шартномасига нисбатан, агар бунда бошқача тартиб назарда тутилмаган бўлса, Фуқаролик кодексининг тадбиркорлик хавфини суғурта қилиш борасида қўлланиши лозим бўлган қоидалари татбиқ этилади. Қайта суғурта қилиш шартномасини тузган суғурта шартномаси (асосий шартнома) бўйича суғурталовчи кейинги шартномада суғурта қилдирувчи ҳисобланади.

Фуқаролар ва махсус давлат органлари ўртасида пайдо бўладиган фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар махсус ваколатли давлат органининг суғурталанувчилари бўлган фуқароларнинг қонуний манфаатларини ҳимоя этиш билан боғлиқдир. Амалиётда шундай ҳолатлар бўладикки, суғурта ташкилоти суғурталанувчига суғурта ҳодисаси туфайли кўрилган зарарни қоплашдан асоссиз воз кечади мумкин. Бундай пайтда ўз манфаатларини ҳуқуқий ҳимоя этиш мақса-дида суғурталанувчи махсус ваколатли давлат органига мурожаат этиши мумкин.

Суғурта ташкилотлари ва махсус ваколатли давлат органи ўртасида пайдо бўладиган фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар қонун ҳужжатлари асосида тартибга солинади. Махсус ваколатли органнинг суғурта ташкилотларига нисбатан пайдо бўладиган фуқаролик-ҳуқуқий муносабат-лари Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси ва «Суғурта фаолияти» тўғрисидаги қонунда ўз аксини топган. Махсус ваколатли давлат органи қонунда белгиланган тартибда суғурта ташкилотларининг фаолиятини назорат этиб боради. Зарурият бўлганда эса, суғурталанувчиларнинг манфаатини ҳимоя этиш мақсадида ундан суғурта фаолиятини амалга ошириш ҳуқуқини берувчи лицензияни чақириб олиш ҳуқуқига эга.

Суғуртани ҳуқуқий тартибга солиш давлат томонидан суғурта муносабати қатнашчиларининг хатти-ҳаракатини ҳуқуқий нормалари воситасида амалга оширилади. Жисмоний ва юридик шахсларнинг мулкий ҳуқуқларини суғуртавий ҳимоя қилиш учун кўпчилик шахслар томонидан ташкил этиладиган махсус фонд ҳисобидан амалга ошириладиган суғурта фаолияти жараёнида пайдо бўладиган ижтимоий муносабатлар мавжуд. Ушбу муносабатларни тартибга сола-диган нормалар йиғиндисига суғурта ҳуқуқи дейилади.

Суғурта фаолиятини тартибга солувчи қонун ҳужжатларини икки турга бўлиш мумкин:

- суғурта фаолиятини тартибга солувчи махсус қонунлар;
- суғурта фаолиятини тартибга солувчи умумий қонунлар

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан 2002 йилнинг 5 апрелида қабул қилинган ва шу йилнинг 28 майида амалиётга жорий этилган «Суғурта фаолияти тўғрисида»ги қонун суғурта фаолиятини тартибга солувчи махсус қонун ҳисобланади.

Суғурта муносабатларида иштирок этувчи томонларнинг қонуний манфаатларини ҳимоя этиш мақсадида 1993 йили Олий Мажлис “Суғурта тўғрисида” қонун қабул қилган эди. Ўтган йиллар мобайнида мазкур қонунга икки марта кўшимча ва ўзгартиришлар киритилди. Табиийки, бу қонун ўша пайтда мавжуд бўлган иқтисодий жараёнларни ҳисобга олган ҳолда ишлаб

чиқилган ва амалиётга жорий этилган. Яъни ушбу қонун суғурта муносабатлари қатнашчилари учун биров юмшатиш ҳолатда амал қилди. Жумладан, унда суғурта ташкилотлари тугатилган тақдирда уларнинг суғурталанувчи-лар олдидаги мажбуриятини бажариш тартиби тўлиқ ёритилмаган. Шунингдек, бу қонунда қонунчилик талабларини бузганлик учун томонларнинг жавобгарлиги ўз аксини топмаган ҳамда давлат суғурта назорати органининг суғурта ташкилотларига нисбатан таъсир қилиш имконияти кескин чегараланган эди.

Баён этилган ҳолатлар мамлакатимиз иқтисодий тараққиётининг ҳозирги босқичи талабларини ҳисобга олган ҳолда, амалдаги “Суғурта тўғрисида”ги қонунни янгилаш ва такомиллаштириш заруриятини келтириб чиқарди. Шунинг эътиборга олиб, 2002 йилнинг 4-5 апрель кунлари бўлиб ўтган иккинчи чақириқ Олий Мажлиснинг саккизинчи сессиясида “Суғурта фаолияти тўғрисида”ги янгидан ишлаб чиқилган қонун лойиҳаси депутатлар томонидан апрофлича муҳокама этилди ва қабул қилинди.

2002 йил апрель ойигача амалда бўлган суғурта соҳасини ҳуқуқий тартибга солувчи қонун “Суғурта тўғрисида”ги қонундир. Фикр-мулоҳаза юритмоқчи бўлган қонун эса “Суғурта фаолияти тўғрисида” дейилади. Талабаларимизда суғурта ва суғурта фаолияти тушунчалари ўртасида фарқ борми? деган ҳақли савол туғилиши мумкин: Саволга жавоб шу уларнинг орасида фарқ бор. Суғуртанинг моҳиятини оддий тил билан ифодаладиган бўлсак, у ҳар хил тасодифий ҳодисалар рўй бериши оқибатида юридик ва жисмоний шахслар кўрадиган зарарларни суғурта ташкилоти томонидан қоплаш билан боғлиқ муносабат. Шунинг унутмаслик лозимки, суғурта ташкилоти ўз хиз-матини мижозларга тегишли ҳақ - суғурта мукофоти тўлаш эвазига кўрсатади. Суғурталовчи мижозлардан келиб тушган суғурта мукофотлари ҳисобидан мақсадли пул жамғармаларини ташкил этади ва бу жамғарма маблағлари фақат суғурта ҳодисалари туфайли кўрилган зарарларни қоплайди. Эътибор берган бўлсангиз, суғурта муносабатларида иккита томон иштирок этаяпти: суғурта ташкилоти (суғурталовчи) ва юридик ҳамда жисмоний шахслар (суғурталанувчилар). Суғурта фаолияти эса қонунда таъкидланишича, суғурта бозори профессионал иштирокчи-ларининг суғуртани амалга ошириш билан боғлиқ фаолияти. Суғурта бозорининг профессионал иштирокчилари фақат суғурталовчи ва суғурталанувчидан иборат эмас. Унда қайта суғурталовчилар, қайта суғурталанувчилар, суғурта брокерлари ва агентлари ҳам иштирок этади.

Янги қонуннинг 4-моддасида суғурталовчиларнинг суғуртани амалга ошириш билан бевосита боғлиқ бўлмаган тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланишлари мумкин эмаслиги қайд этилган. Қайд этиш жоизки, суғурта фаолияти ҳам тадбиркорликнинг бир кўриниши. Мамлакатимизда иқтисодиётни эркинлаштириш жараёнлари кечаётган ва тадбиркорлик ҳаракатларига кенг йўл очилаётган бир пайтда, тадбиркорлик тизимининг муҳим бўғинларидан бўлган-суғурталовчилар учун бундай чекловнинг қонун йўли билан белги-ланишига сабаб нима? Ўтган йиллар тажрибаси шундан далolat берадики, кўпгина суғурта ташкилотлари “суғурталовчи” ниқоби

остида турли тижорат операцияларини, хусусан, савдо-воситачилик ишларини амалга оширдилар. Юридик ва жисмоний шахсларни суғурта қилиш ҳисобига келиб тушган суғурта мукофотлари, қоидага кўра, суғурта қопламаларини тўлашга мўлжалланган захира жамғармаларини ташкил этишга сарфланмасдан, балки суғурта фаолияти билан боғлиқ бўлмаган тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишга сарфланган ҳолатлар ҳам бўлган. Суғуртанинг асосий принципларидан бири-суғурталовчиларнинг ўз зиммаларига олган мажбури-ятларини бажаришни таъминлайдиган суғурта захираларига эга бўлишидир. Таассуфки, баъзи суғурталовчилари, бундай захираларни шакллантирмаганликлари оқибатида мураккаб молиявий ҳолатни бошдан кечирган. Бу эса кўп минг сонли суғурталанувчилар учун ноқулай вазиятларни вужудга келтиради.

«Суғурта фаолияти тўғрисида»ги қонуннинг диққатга сазовор томони, унинг 10-моддасида суғурта ташкилотларини давлат рўйхатидан ўтказиш тартибини аниқ кўрсатиб қўйилганлигидир. Маълумки, қонун ҳужжатларига мувофиқ, акциядорлик жамияти шаклида ташкил этилган суғурта ташкилотлари Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида давлат рўйхатига олинган. Аммо, 1998 йилнинг биринчи ярмигача суғурта фаолиятини тартибга солиш ваколати бе-рилган давлат суғурта назорати органининг ташкил этилмаганлиги ва илгари Адлия вазирлигида давлат рўйхатига олинган ташкилотларнинг фаолияти назорат қилинмаганлиги оқибатида янги ташкил этилган суғурта ташкилотларини давлат рўйхатига олишда муаммолар пайдо бўлган.

«Суғурта фаолияти тўғрисида»ги қонун 29 та моддадан иборат.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 52-боби суғуртавий ҳуқуқий муносабатларга бағишланган. Унда жами 47 та модда мавжуд. Кодекс суғурта ташкилотлари билан суғурталанувчилар ўртасидаги, «Суғурта фаолияти тўғрисида»ги қонун суғурта ташкилотлари ва давлат ўртасидаги муносабатларни тартибга солади.

Мустақиллик қўлга киритилгач, Президентимизнинг суғурта фаолияти билан боғлиқ бир қанча Фармонлари қабул қилинди. Улардан бири 1995 йилнинг 26 июлида ташкил этилган «Мадад» суғурта агентлиги фаолияти билан боғлиқ Президент Фармонидир. Ушбу Фармонга кўра, агентликнинг фаолият йўналишлари кўрсатилган ҳамда уни 3 йил муддатга даромад (фойда) солиғи тўлашдан озод этилганлиги таъкидланган. Президентнинг «Мадад» суғурта агентлигини ташкил этиш билан боғлиқ Фармонининг ижросини таъминлаш учун Вазирлар Маҳкамаси Қарор қабул қилди. Шу билан бир қаторда 1997 йил 18 февралда «Ўзбекинвест» экспорт-импорт миллий суғурта компаниясини, 1997 йилнинг 26 феврилида эса «Ўзагросуғурта» давлат-акциядорлик суғурта компаниясини ташкил этиш бўйича Президент Фармонлари қабул қилинди. Бу Фармонларда қайд этилган компаниялар 5 йил муддатга даромад (фойда) солиғи тўлашдан озод этилди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти 2002 йилнинг 31 январида «Суғурта бозорини янада эркинлаштириш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида» Фармон қабул қилди. Бу Фармон суғурта хизматлари соҳасидаги

эркинлаштириш жараёнини янада ривожлантириш ва иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш, республикада су-ғурта бозорини тараққий эттиришнинг иқтисодий омилларини кучайтириш, суғурта ташкилотларининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ҳамда уларнинг молиявий барқарорлигини таъминлаш мақсадида қабул қилинган эди. Шунингдек, Фармонда 2002 йилнинг 1 февралидан бошлаб, мулкчилик шаклларида қатъи назар, суғурта ташкилотлари 3 йил муддатга даромад (фойда) солиғи тўлашдан озод қилиниши ва бунинг натижасида бўшайдиган маблағлар аниқ мақсадни кўзлаган ҳолда мазкур ташкилотларнинг моддий-техника базасини ривожлантиришга, минтакаларда кенг тармоқли агентлик шохобчаларини ташкил этишга, кадрлар тайёрлаш ва қайта тайёрлашга, шу жумладан, уларни чет элларда тайёрлаш ва қайта тайёрлашга йўналтирилиши аниқ белгилаб қўйилган.

Шуниси эътиборлики, солиқ олишдан бўшайдиган маблағлар-ни таркибида давлат улуши бўлган суғурта ташкилотлари устав жамғармаларини кўпайтиришга йўналтириш чоғида мазкур маблағлар давлатга тегишли улуш миқдорида қўшиб ҳисобланади. 2002 йилнинг 1 февралидан бошлаб тўрт йил мобайнида суғурта ташкилоти тугатилган ёки суғурта фаолиятини тўхтатган ҳолларда даромад (фойда) солиғининг суммаси ушбу Фармонга мувофиқ берилган бутун имтиёзли давр учун тўлиқ миқдорда ундириб олинади.

Фармонда белгилаб қўйилдики, юридик шахсларнинг ихтиёрий суғурта турлари бўйича сарф-харажатлари даромад (фойда) солиғини ҳисоб-китоб қилиш чоғида қонунчиликда белгиланган меъёрлар доирасида солиққа тортиладиган база ҳисобидан чегириб ташлана-ди. 2002 йилнинг 1 февралидан бошлаб хўжалик юритувчи субъект-лар харидорларга хизмат қиладиган банкларнинг кафолатлари ёки экспорт шартномаларининг сиёсий ва тижорат таваккалчиликлари-дан суғурта полиси мавжуд бўлган тақдирда олдиндан ҳақ олмасдан ва аккредитив очмасдан, эркин алмаштириладиган валютага товарлар (ишлар, хизматлар)ни экспорт қилишлари мумкин.

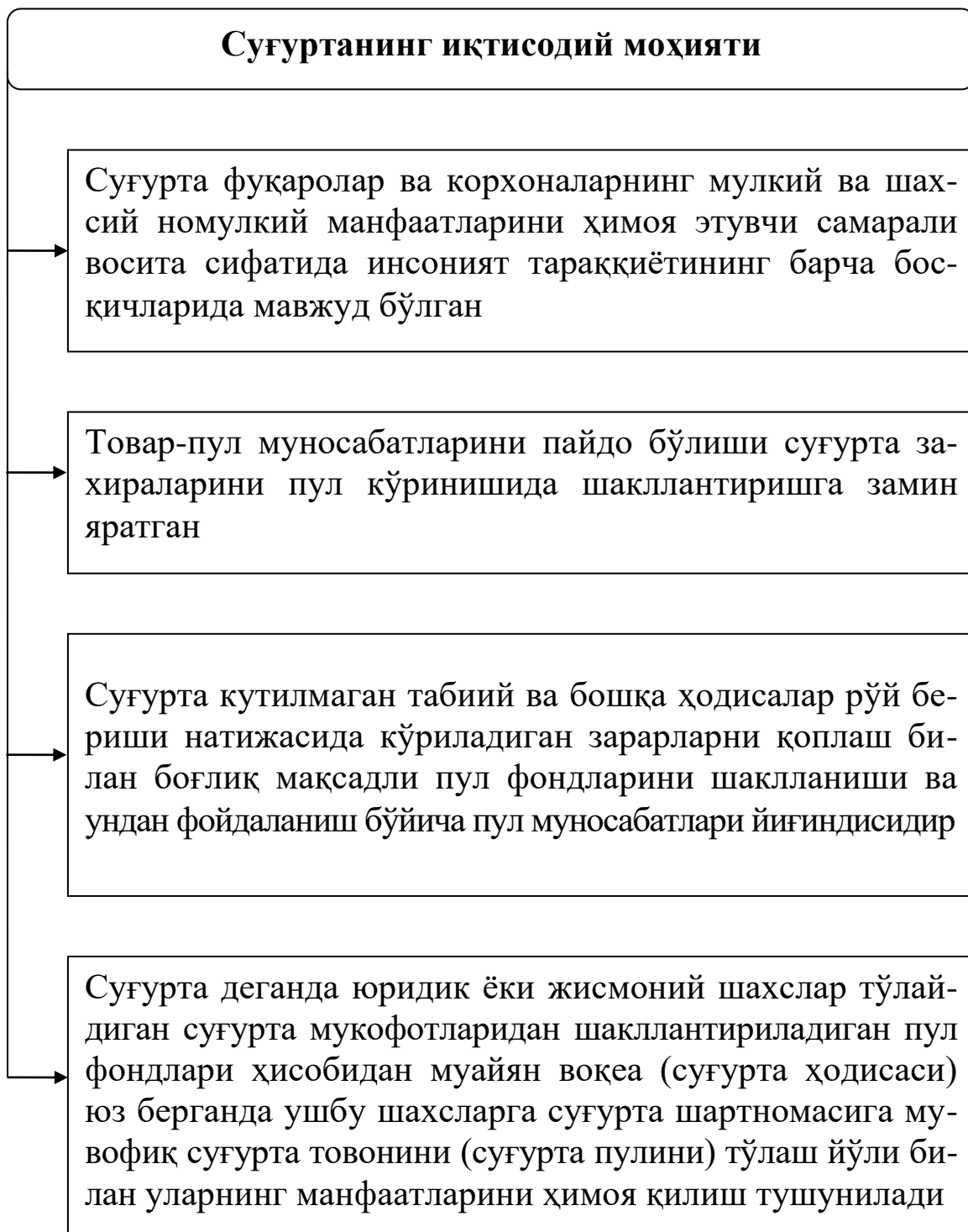
Назорат учун саволлар

1. Суғуртанинг моҳияти нимадан иборат?
2. қандай муносабатлар суғурта муносабатлари дейилади?
3. Суғуртанинг хусусиятларини қандай белгилар очиб беради?
4. Суғурта қандай функцияларни бажаради?
5. Суғуртанинг ташкилий қирраларини ифодаловчи атамалар таркибига қайсилар киради?
6. Суғурта фондининг шаклланиши билан боғлиқ атамалар таркибига қайсилар киради?
7. Суғурта маблағларининг сарфланиши билан боғланган атамалар таркибига қайсилар киради?
8. Амалиётда қўлланиладиган хорижий атамалардан қайсиларини биласиз?
9. Суғурта бозори ҳақида тушунча беринг.
10. Юртимизда суғурта муносабатларини пайдо бўлишининг ўзига хос томонлари нималардан иборат?
11. Фуқароларнинг уй-жойлари мажбурий суғуртаси қачондан амалга киритилган?
12. Ўзбекистон мустақилликка эришганидан сўнг суғурта тизимида қандай сифат ўзгаришлари содир бўлди?
13. Ўзбекистон суғурта тизимининг 1992-1994 йиллардаги хусусиятлари нималардан иборат бўлган?
14. Сўнгги йилларда мамлакатимиз суғурта тизимида қандай ислохотлар олиб борилмоқда?
15. Суғуртани туркумлашнинг зарурлиги нимада?
16. Суғуртани туркумлашнинг умумий асослари нималардан иборат?
17. Ўзбекистон Республикасининг суғуртага доир қонунчилигига биноан суғурта қандай соҳаларга бўлинади?
18. Суғурта соҳалари қандай классларга бўлинади?

2.ТАРҚАТМА МАТЕРИАЛ

СУҒУРТА

26.1. Суғуртанинг иқтисодий моҳияти

Суғурта иқтисодий категория сифатида куйидаги принцип-ларга асосланади

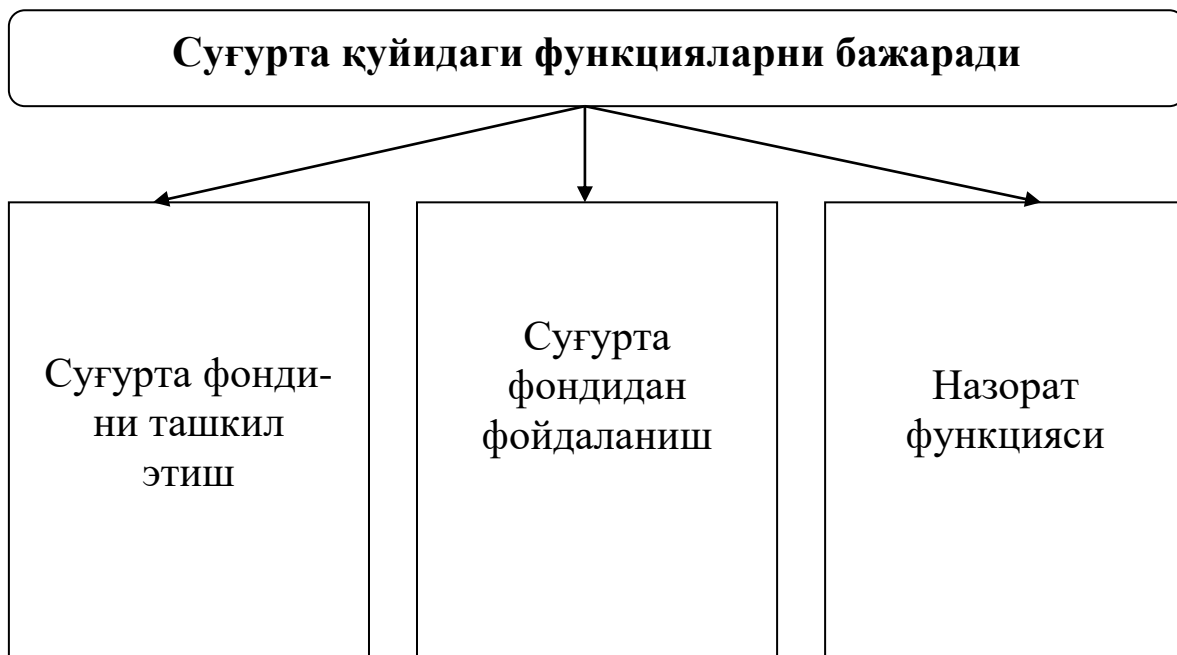
суғурта рискининг
мавжудлиги

зарарларни муайян
макон ва замонда
тақсимланиши

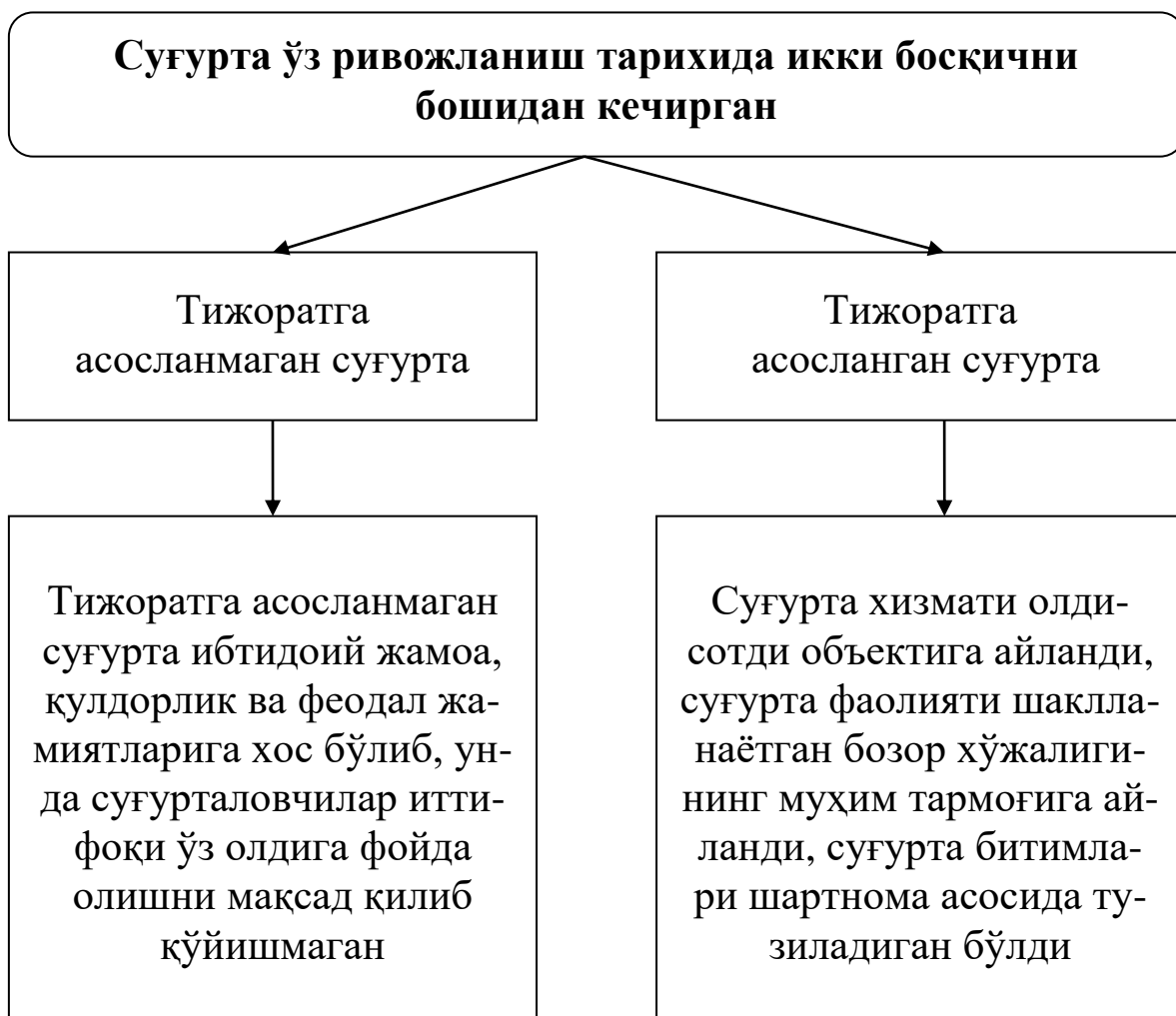
суғурта муносабатлари-
нинг қайта тақсимлаш
характерига эгаллиги

суғурта мукофотлари-
нинг қайтарилиш ха-
рактерига эгаллиги

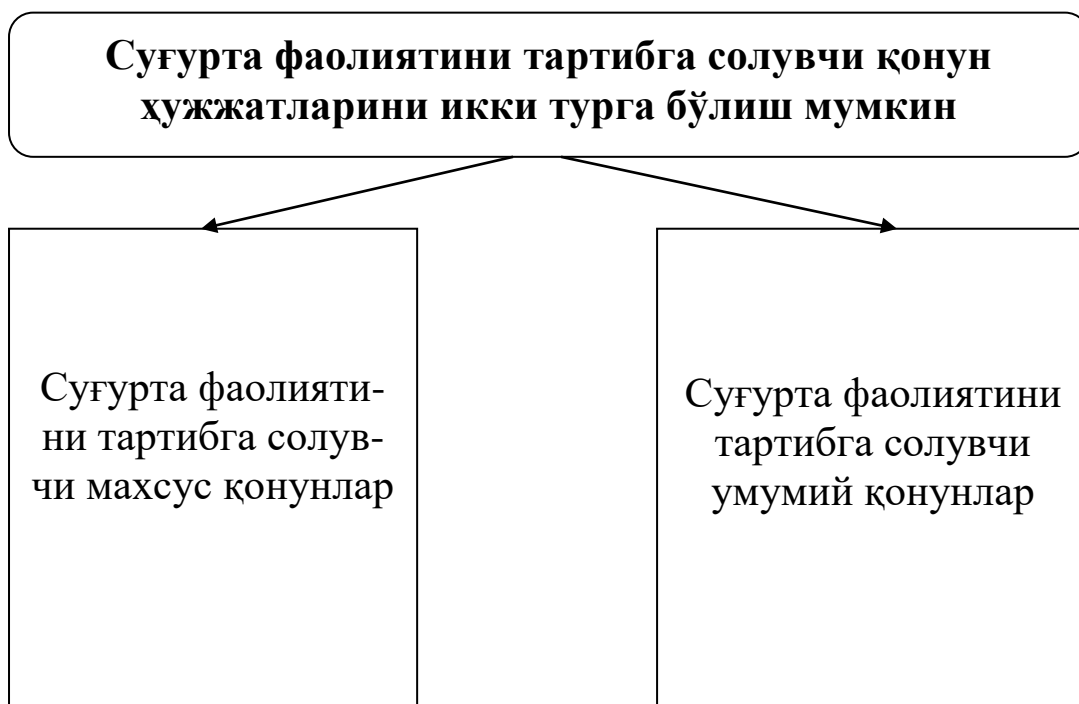
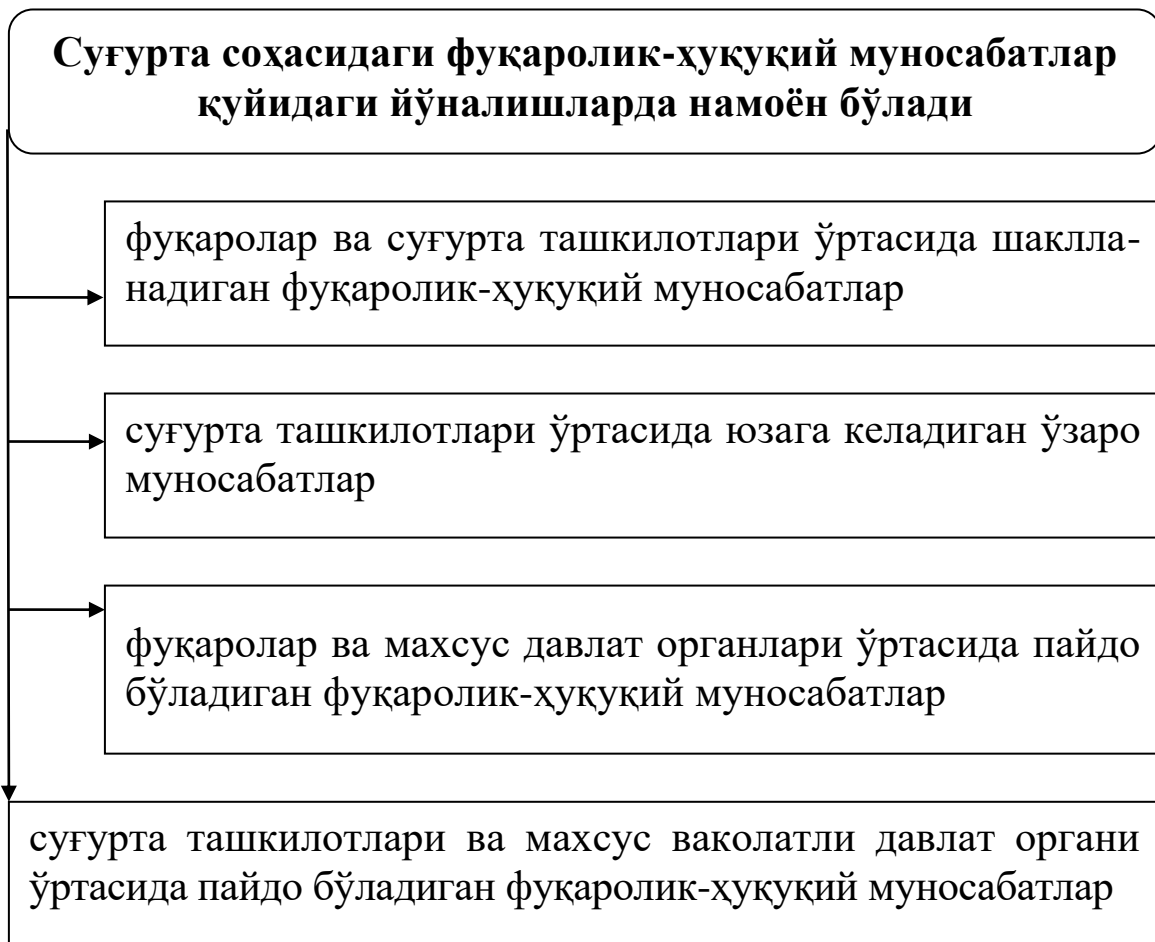
Юқоридаги принциплар йиғинди-
си суғуртанинг иқтисодий катего-
рия сифатидаги моҳиятини очиб
беради

26.2. Суғуртанинг ривожланиш босқичлари

26.3. Суғуртанинг ҳуқуқий асослари

26.4. Мулкый ва шахсий суғурта. Жавобгарлик суғуртаси

Юридик шахсларнинг қуйидаги мол-мулклар билан боғлиқ мулкый манфаати суғурта объекти сифатида қабул қилиниши мумкин

→ бинолар, иншоотлар, тугалланмаган қурилиш объектлари

→ ишчи машиналар, узатиш қурилмалари, қувват берувчи ускуналар

→ инвентарь

↓
товар захиралари, хомашё, материаллар, ёқилғи ва бошқалар

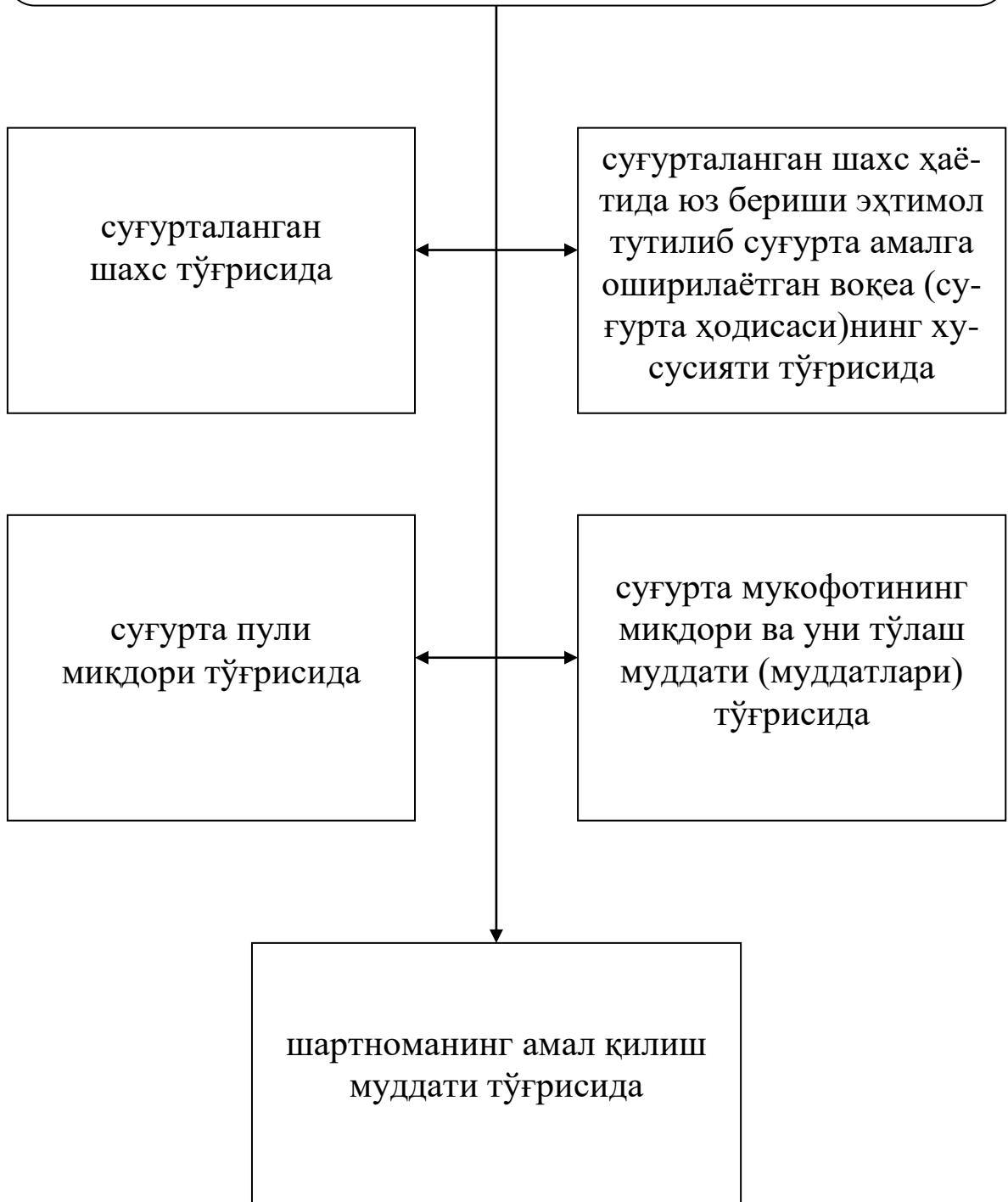
Мулкый суғурта шартномаси бўйича қуйидагилар суғурталаниши мумкин

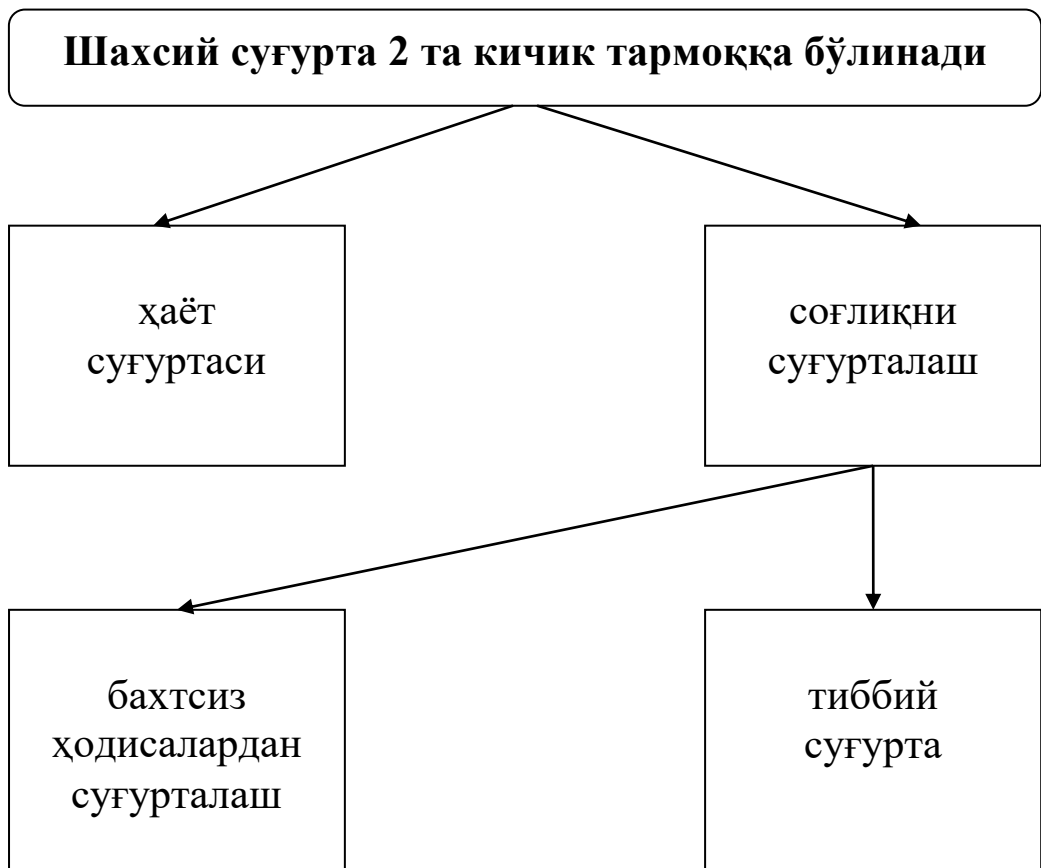
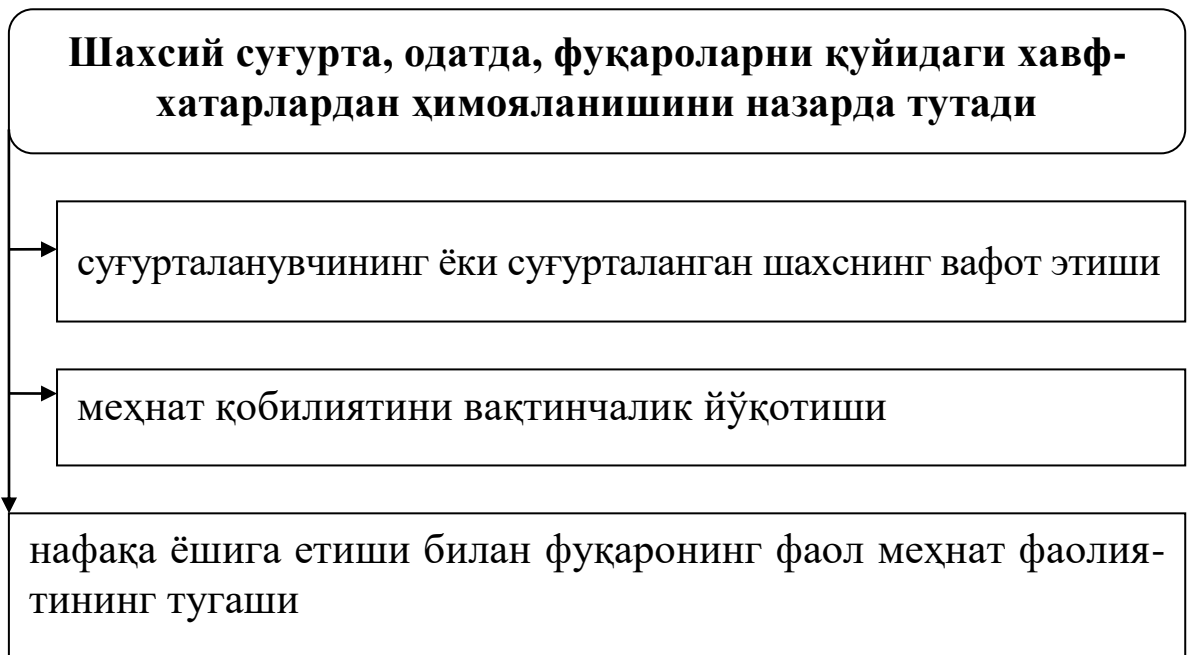
→ муайян мол-мулкнинг йўқотилиши (нобуд бўлиши), кам чиқиши ёки шикастланиш хавфи

→ фуқаролик жавобгарлиги хавфи – бошқа шахсларнинг ҳаёти, соғлиги ёки мол-мулкига зарар етказилиши оқиба-тида юзага келадиган мажбуриятлар бўйича жавобгарлик, қонунда назарда тутилган ҳолларда эса, шунингдек, шарт-номалар бўйича жавобгарлик хавфи

↓
тадбиркорлик хавфи - тадбиркорнинг контрагентлари ўз мажбуриятларини бузиши ёки тадбиркорга боғлиқ бўлмаган вазиятларга кўра бу фаолият шарт-шароитларининг ўзгариши туфайли тадбиркорлик фаолиятидан кутилган даромадларни ололмаслик хавфи

**Шахсий суғурта шартномасини тузишда суғурта қилди-
рувчи билан суғурталовчи ўртасида қуйидагилар тўғри-
сида келишувга эришилиши лозим**

**2002 йилнинг 28 майида “Суғурта фаолияти тўғрисида”
қонун қабул қилиниши билан суғурта 2 та тармоққа
бўлинди**

ҳаёт
суғуртаси

умумий
суғурта

Шахсий суғуртанинг шакллари

ихтиёрий

мажбурий

→ ҳаёт суғуртаси

→ фуқароларни бахтсиз ҳодисалардан суғурталаш

→ фуқароларнинг соғлиғини ва касалликлардан суғурталаш

→ фуқарони маълум ёшгача суғурталаш

→ вафот этиш ҳолатидан узоқ муддатли суғурталаш

→ тиббий суғурталаш

→ чет элга чиқувчи фуқароларни касалликлардан
суғурталаш

→ мактаб ўқувчиларини бахтсиз ҳодисалардан суғурталаш

Мажбурий тарзда амалга ошириладиган шахсий суғурта турларига қуйидагилар киради

йўловчиларни бахтсиз ҳодисалардан мажбурий суғурталаш

солиқ органлари ходимларини бахтсиз ҳодисалардан мажбурий давлат суғуртаси

Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирлиги, Ички ишлар вазирлиги, Миллий хавфсизлик хизмати, Давлат божхона қўмитаси, Фавқулодда вазиятлар вазирлиги ходимларини бахтсиз ҳодисалардан мажбурий давлат суғуртаси

Ҳозирги пайтда мамлакатимизда фаолият кўрсатаётган суғурта ташкилотлари, асосан, қуйидаги суғурта турларини амалга оширади

бахтсиз
ҳодисалардан
суғурталаш

ихтиёрий тиббий
суғурта ва касал бўлиш
ҳолатидан суғурта

чет элга кетаётган
шахсларнинг суғуртаси

ҳаёт
суғуртаси

Суғурта суммасини олиш учун суғурталанган шахслар суғурталовчига қуйидаги ҳужжатларни тақдим этиши шарт

суғурта полиси

даволаш-профилактика муассасасидан суғурталанган шахснинг даволанганлигини тасдиқловчи маълумотнома

Зарурат бўлганда суғурталовчи суғурта суммасини тўлаш масаласини ҳал этиш учун зарур бўлган бошқа ҳужжатларни сўрашга ҳам ҳақли

Бахтсиз ҳодиса натижасида ўлим ҳодисаси рўй берганда қуйидаги ҳужжатлар тақдим этилади

суғурта полиси

ФХДЁ дан фуқаронинг вафот этганлигини тасдиқловчи маълумотнома

меросхўрлик ҳуқуқини тасдиқловчи ҳужжат

агар ўлим йўл-транспорт ҳодисаси натижасида рўй берган бўлса, йўл ҳаракати хавфсизлиги органидан олинган маълумотнома

фуқаронинг шахсини тасдиқловчи ҳужжат

Зарурат бўлганда суғурталовчи юқоридаги ҳужжатлардан ташқари бошқа ҳужжатларни сўрашга ҳам ҳақли

Ўзбекистон суғурта бозорида жавобгарликни суғурта қилишнинг қуйидаги турлари амалга оширилмоқда

→ транспорт воситалари эгаларининг учинчи шахс олдидаги фуқаролик жавобгарлигини мажбурий ва ихтиёрий суғурта қилиш

→ юк ташувчиларнинг учинчи шахс олдидаги фуқаролик жавобгарлигини суғурта қилиш

→ лизингга олувчининг лизинг тўловларини тўлай олмаслик жавобгарлигини ихтиёрий суғурта қилиш

→ қурилиш-монтаж ишларини олиб боришда учинчи шахсларга зарар етказиш жавобгарлигини мажбурий ва ихтиёрий суғурта қилиш

→ қишлоқ хўжалик товар ишлаб чиқарувчиларининг контрактация ва фьючерс шартномалари бўйича ажратилган аванс маблағларини ўз вақтида қайтара олмаслик жавобгарлигини суғурта қилиш

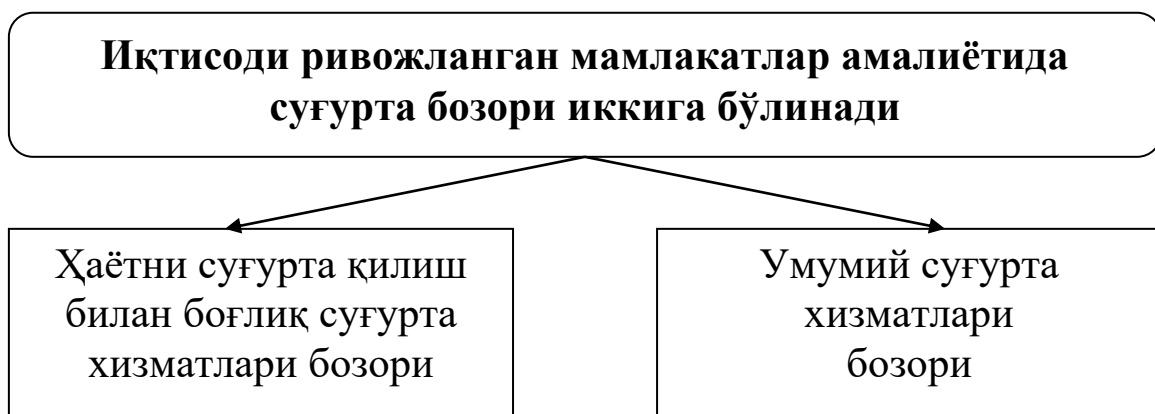
→ акциядорлик жамиятларининг инвесторлар олдидаги жавобгарлигини суғурта қилиш

→ аудиторларнинг касбий жавобгарлигини ихтиёрий суғурта қилиш

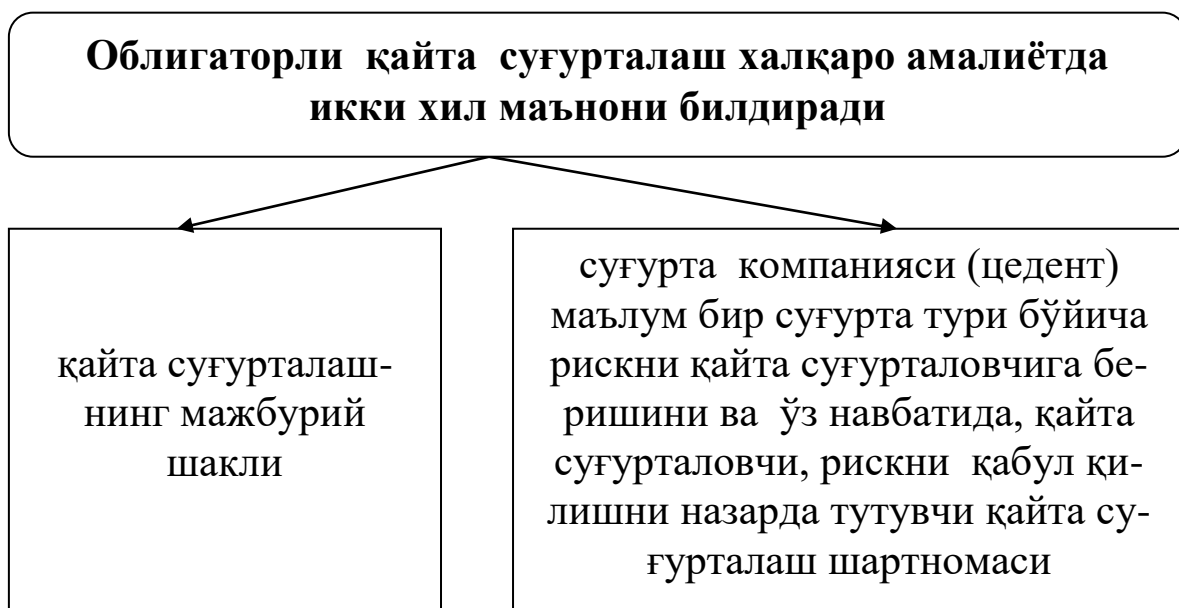
→ божхона брокерларининг жавобгарлигини суғурта қилиш

тиббий хизмат ходимларининг касбий жавобгарлигини суғурта қилиш, адвокатларнинг касбий жавобгарлигини суғурта қилиш, нотариусларнинг касбий жавобгарлигини суғурта қилиш ва бошқалар

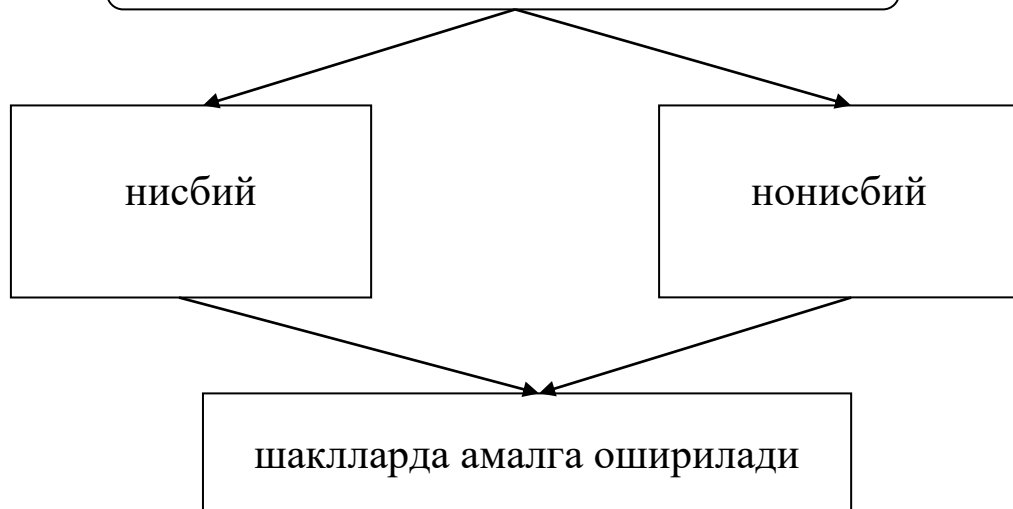
26.5. Суғурта бозори

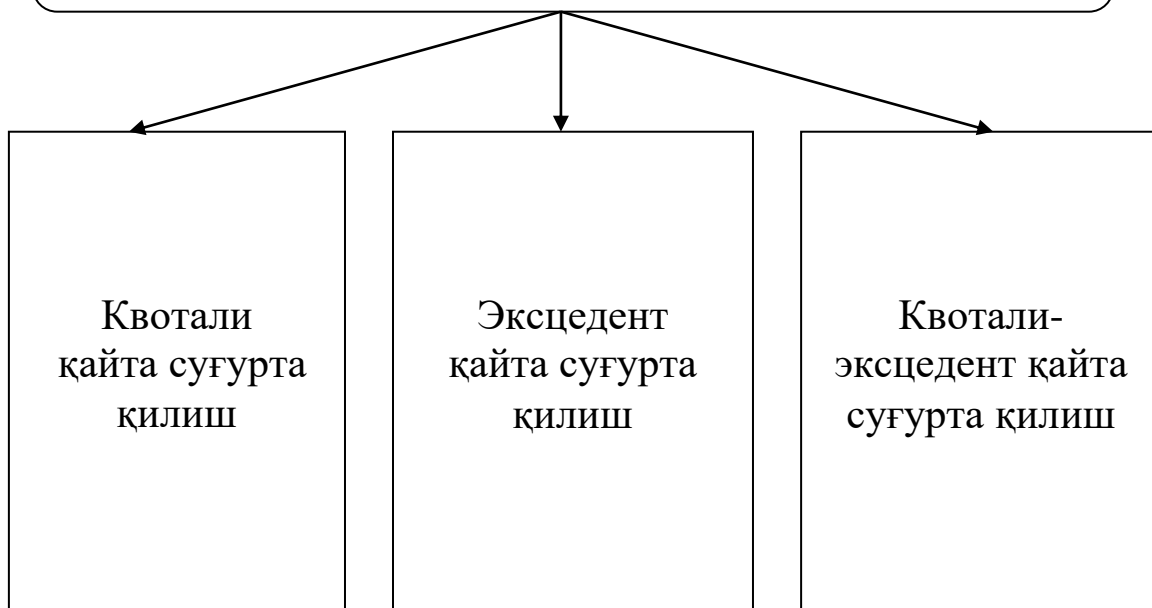
26.6. Қайта суғурта

Қайта суғурта қилиш операциялари

Суғурта иши амалиётида нисбий қайта суғурталашнинг қуйидаги шакллари мавжуд

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ УЧУН МАТЕРИАЛ

№	Мавзу номи	Савол	Жавоб А	Жавоб В	Жавоб С	Жавоб D
1	Суғурта	Суғурта ташкилотлари молиявий ресурслари шаклланишининг асосий хусусиятлари келтирилган жавобни кўрсатинг?	суғурта муносабатлари иштирокчиларининг рискларини молиялаштиришдаги тадбиркорлик фаолиятининг асосий кўриниши	суғурта рисклари трансфери асосида суғурта Ҳимоясини тақдим етиш учун махсус пул фондларини шакллантириш механизми	суғурта ташкилотларининг молиявий аҳволи суғурта рискларига сарфланган маблағлар натижасида зарар етган кўпгина омиллар	Суғурта бадаллари евазига шаклланадиган пул маблағлари фонди
2	Суғурта	Суғурта ташкилотлари молиявий ресурслари тўлиқ кўрсатилган жавобни кўрсатинг	Мақсадли хорижий қарзга олишлар	жалб қилинган маблағлар	қарзга олинган маблағлар	ўз маблағлари
3	Суғурта	Суғурта ташкилотларининг жалб қилинган маблағлар таркиби тўғри кўрсатилган жавобни кўрсатинг	суғурта захиралари	Ҳаёт суғуртаси бўйича захиралар	жамг`арма захиралар	техник захиралар
4	Суғурта	Суғурта ташкилотлари пул муносабатлари тузилмаси келтирилган жавобни кўрсатинг	Ички	Айланма	Ташқи	Доиравий
5	Суғурта	Суғурта ташкилотлари даромадлари таркиби келтирилган жавобни кўрсатинг	Суғурта фаолиятдан олинадиган даромадлар	Суғурта фаолияти билан боғлиқ фаолиятлардан олинадиган даромадлар	Бошқа фаолиятлардан олинадиган даромадлар	Ташқи манбалардан олинадиган даромадлар
6	Суғурта	Суғурта, қайта суғурта ва ўзаро суғурталаш бўйича олинган суғурта мукофотлари даромадлари суғурта ташкилотлари даромадларининг қайси турига киради	Суғурта фаолиятдан олинадиган даромадлар	Суғурта фаолияти билан боғлиқ фаолиятлардан олинадиган даромадлар	Бошқа фаолиятлардан олинадиган даромадлар	Барча жавоб тўғ-ри
7	Суғурта	Суғурта ташкилотлари харажатлари келтирилган жавобни кўрсатинг	Суғурта фаолиятини амалга ошириш билан боғлиқ харажатлар	Кунлик бирламчи харажатлар	Амалга оширилмаган, яъни келгуси харажатлар	Суғурта хизматлари кўрсатиш ва уларни сотиш билан боғлиқ харажатлар
8	Суғурта	Суғуртанинг функциялари тўғри кўрсатилган жавобни кўрсатинг	Суғурта фондини ташкил етиш, фойдаланиш билан боғлиқ функция	Назорат функцияси	Қайта тақсимлаш	Барча жавоб тўғ-ри
9	Суғурта	Шахсий суғурта нечта тармоққа бўлинади	1	2	3	4

2-топшириқ. Қуйидаги иқтисодий тушунчаларга таъриф беринг.

1. Суғурта–бу ...
2. Суғурталовчи–бу ...
3. Суғуртанинг объекти ва предметлари–бу ...

3. Эссе. Суғурта. (интернетдан фойдаланиш мумкин, 10-15 гапдан иборат кичик иншо ёзинг)

4. Суғурта бўйича 15-16 та сўздан иборат кроссворд тузинг.

4.ГЛОССАРИЙ

26-мавзу Суғурта

Суғурта (страхование, insurance) – бу унинг қатнашчилари ўртасида кўрилиши мумкин бўлган зарарларни қоплашга мўлжалланган мақсадли суғурта фондларини бадаллар ҳисобидан шакллантириш билан боғлиқ бўлган қайта тақсимлаш муносабатлари йиғиндиси.

Суғурталовчи(страховщик, The insurer). Суғуртани амалга оширувчи ихтисослаштирилган ташкилот. Табиий офат ёки бошқа кўзда тутилмаган сабаблар натижасида кўрилган зарарларни суғурта қонунчилиги ёки суғурта шартномаси асосидаги шартларни кўзда тутиб қоплашни ўз зиммасига олувчи ташкилотлар.

Суғурталанувчи(застрахованный, insured)._Ўзига тегишли мол-мулкни суғурта қилдирган корхона, хўжалик ташкилоти ёки ўз ҳаётини суғурталовчи фуқаролар суғурталанувчи ҳисобланадилар. Мажбурий суғурта бўйича суғурта ташкилоти рўйхатидан ўтганлар ёки ихтиёрий суғурта бўйича шартнома тузиб, суғурта бадалини тўлаганлар суғурталанувчилар қаторига киради.

Суғуртанинг объекти ва предметлари (Объектом страхования и предметов, The object of the insurance and items). Мулк суғуртасида объект сифатида моддий бойликлар мол-мулк кўзда тутилса, шахсий суғуртада фуқароларни ҳаёти соғлиги ва меҳнат қобилияти кўзда тугилади. Суғурта предмети - ана шу объектларни таркибий қисмларидир, масалан, қишлоқ хўжалиги суғурта объекти бўлса, экинлар ҳосили, чорва молларининг сони, мол-мулк хиллари, бинолар, иншоотлар, транспорт воситалари суғурта предмети ҳисобланади. Уй-жойда сақланувчи мол-мулклар объект бўлса, уй-рўзғор буюмлари, мебеллар, гиламлар, телевизорлар бу суғуртанинг предмети ҳисобланади. Шахсий суғурта предметиға маълум ёшга етиш, меҳнат қобилиятини йуқотиш ва вафот этиш ҳодисалари мисол бўла олади.

Қайта суғурта қилиш (Перестрахование, Reinsurance) -суғурталовчи шартномада кўзда тутилган ўз мажбуриятларини бутунлай ёки қисман бошқа суғурталовчи (қайта суғурталовчи)га ўтказиши ёки қайта суғурта қилиш.

Ҳаётни суғурта қилиш (Страхование жизни, Life insurance) (жисмоний шахсларнинг ҳаёти, соғлиғи, меҳнат қобилияти ва пул таъминоти билан боғлиқ манфаатларини суғурта қилиш, бунда шартнома бқйича суғуртанинг энг кам муддати бир йилни ташкил этади ҳамда суғурта пулларининг суғурта шартномасида кўрсатиб ўтилган оширилган фоизни ўз ичига олувчи бир марталик ёки даврий тқловларини (аннуитетларни) қамраб олади);

Умумий суғурта (Общее страхование, General insurance) (шахсий, мулкӣ суғурта, жавобгарликни суғурта қилиш ҳамда ҳаётни суғурта қилиш соҳасига тааллуқли бўлмаган бошқа суғурта турлари).

Мажбурий суғурта (обязательное страхование, compulsory insurance) – қонун йўли билан ўрнатиладиган суғурта.

Ихтиёрий суғурта (добровольное страхование, voluntary insurance) - томонларнинг хоҳиш-иродасига кўра амалга ошириладиган суғурта .

5.АДАБИЁТЛАР РЎЙЎАТИ

1. Ваҳобов А., Маликов Т. Молия: дарслик. – Т.: Ношир, 2011. – 712 б.
2. Финансы: учебник для бакалавров / Под ред. М. В. Романовского, О. В. Врублевской. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2012. – 590 с.
3. Маликов Т., Тилабов Н. Молия: тест (савол-жавоблар). –Т.: Академнаср, 2013. – 448 б.
4. Ваҳобов А., Қосимова Г.А. Давлат молиясини бошқариш. – Т.: Иқтисод-молия, 2008 й.
5. Ваҳобов А, Маликов Т. “Молия: умумназарий масалалар” ўқув қўлланма Тошкент, “ИҚТИСОД-МОЛИҲА”, 2008 й., 316 б.
6. Ваҳобов Д., Ражабов Ш. “Молия” ўқув қўлланма Тошкент, “ИҚТИСОД-МОЛИҲА”, 2009 й., 200 б.
7. Маликов Т.С. Хўжалик юритувчи субъектлар молияси, ўқув қўлланма, Т.:2010 й..
8. Маликов Т.С., Ваҳобов Д. Молия: чизмаларда. Ўқув қўлланма, Т.: “Иқтисод-молия” , 2010й .
9. Маликов Т., Жалилов П. Бюджет-солиқ сиёсати, ўқув қўлланма, Т.: 2011 й.
10. Маликов Т., Хайдаров Н., “Давлат бюджети” ўқув қўлланма, Тошкент: “ИҚТИСОД-МОЛИҲА”, 2007 й., 84 б.
11. Маликов Т., Хайдаров Н., “Бюджет даромадлари ва харажатлари” ўқув қўлланма, Тошкент: “ИҚТИСОД-МОЛИҲА”, 2007 й., 245 б.
12. Маликов Т., Хайдаров Н., “Бюджет: тизими, тузилмаси, жараёни” ўқув қўлланма, Тошкент “ИҚТИСОД-МОЛИҲА”, 2008 й., 84 б.
13. Маликов Т. Хайдаров Н. “Молия: умумдавлат молияси” ўқув қўлланма Тошкент, “ИҚТИСОД-МОЛИҲА”, 2009 й., 556 б.

6. ТАҚДИМОТ МАТЕРИАЛЛАРИ